KERESZTÉNY MAGVETŐ

LX. ÉVF. 1928. SZEPT.—DEC. 5—6. FÜZET.

Báró Petrichevich-Horváth Kálmán és elődei.

Virum, virtutemque cano.

A nagy lélek szerepe olyan, mint a bolygóé. A csillag régen eltünt a látóhatár köréből, de fénye még sokáig világít a földre. A szemlélők nem is képzelik, honnan kapják a fényt. A lélek szünetlenül termékenyül és termékenyit. Az elhelyezett lélekmagvak némelyike — nevezzük lélekszikráknak — elrejtve maradnak nemcsak a termelő egyén életideje alatt, hanem az új nemzedékben, sőt a másodikban és harmadikban is. Ez az átvitel és a vele együtt maradó tétlenség, nyomnélküli haladás, rendkívül megnehezíti az előttünk élő, ránk ható és velünk ténykedő egyén sajátosságai fölismerését és megmagyarázását.

Amennyire lehetséges megítélnünk a Petrichevich-Horváthokat, főbb jellemvonásukat a vallásos hit mélysége és tisztasága adta meg. Egyéni lelkiberendezettségük mellett kétségtelenül megmagyarázható ez az életirányzatuk abból a nagykiterjedésű vallás- és egyházpolitikai állapotból, amelyet megalapozott a XVI-ik százesztendő, tovább növelt a XVII-ik hatalmas kálvinista irányzatával és új irányba lendített a katholikus ellenreformáció. Ez utóbbi teljes erőbe szökkent a XVIII-ikban és nagy próbára tette a protestáns egyházakat s még nagyobbra a másfélszáz óta szünetlen ostrom alatt álló unitárius egyházat, vagyis, helyesebb régi meghatározás szerint, az unitárius vallásközönséget.

Ha a Rákócziak érdemül tudták be a szombatos vagy más unitáriusnak, hogy kalvinussá lett, a Habsburgok jezsuitái minden földi és égi kincset és dicsőséget oda igérték a katholikussá lett unitáriusnak. Aki ilyen hatások és ellenhatások alatt megtudta őrizni unitárius hitét és meggyőződését, az rendkívüli jellem és őszintén meggyőződéses hivő volt.

Ezt a tételt élénken igazolják az unitárius vallást valló nemesi

családok történetében előfordult vallásváltoztatások. Hogy az unitárius Bethlen Gábort, a későbbi nagy fejedelmet, kora fiatalságában nevelője a felszínre jutott kalviniánus irányzathoz; a XVIII-ik száz elején az ifjú Daniel Istvánt a katonai ambició a katholikus hatalmi környezetbe sodorta, az ifjúsággal járó hajlékonyságból hamar kimagyarázható. Hogy azonkívül, meglett férfiak és érett lelkű s mély buzgóságú nők is, elváltak unitárius hitüktől, ezt már a politikai, a gazdasági és részben a hiusági hatásnak és emberi gyarlóságnak lehet tulajdonítani. Ha az erősebb és nagyobb tömeg vonzalma hatástalan volt, a cím, hivatal, méltóság, fejedelmi kegy és a haladás lehetőségei lassan, sőt néha észrevétlenül, megtették a hatást, kicsalták a féligéretet s útba indították a várt sikert.

A XVI., XVII. és XVIII-ik százakban a világhatalmi politikai törekvéseknek színt és jelleget is, legtöbbször a vallás adott. A cuius regio eius religio elvét nemcsak az alattvalókkal, hanem az ellenfelekkel szemben is alkalmazták mind a császárok, mind a fejedelmek. A protestánsokat ez a szövetkezés segítette célhoz a pápával szemben. Egészen természetes volt tehát, hogy ahol csak lehetett, mindenütt egy hitre, a maguk hitére igyekeztek téríteni az uralkodók nemcsak a népet, hanem a főnemeseket is. Igy remélték átmódosítani a régi tételt: cuius regio, eius religio. Az is megérthető, hogy a pápa nem bocsátotta meg a reformációnak az egyház megosztását, de megjegyezhetjük, hogy az egyetemesnek nevezett egyházzal szemben, a felekezetekre tagolt protestánsok, saját gyengeségüket segítették elő. Midőn ezt meg kell állapitanunk, nem szabad felednünk, hogy a protestáns elv nem a tömegerőben kereste feladata megvalósítását, hanem az egyéni, az öntudatos és a Krisztus evangéliumából táplálkozó hitben. Amit Luther kimondott, azt mindenik irányzat magáévá tette: a hit idvezít.

Ezt az alapigazságot nem változtatja meg a hitfejlődésnek igen gyakran retrograd irányzata. Az sem, hogy a hitvédők szükségesnek látták tanalakokba, hittételekbe, dogmákba önteni felfogásukat a hit főbb tárgyairól és a vele járó cselekedetekről. Ez a kötöttség annyi szolgálatot mindig teljesített, hogy a népnek vallása szerinti hovatarlozását könnyű volt eldönteni. Az első időkben a reformátor neve, azután a dogmák adták meg az utbaigazítást. Minthogy a hatalmi és jogi kérdéseket a számszerűséggel legkönnyebben el lehetett dönteni, mindenik hitnézet, mihelyt egyházzá szerveződött, uralkodóvá lett. Jaj volt a kisebbségre jutott hitnek! Tartalmi értéke, igazsága, kijelentésen alapuló tanítása nagyon

keveset, legtöbbször semmit sem ért, mert a tan és a szám döntött s az első megvonta az üdvhöz való jogot mástól mindenkitől. Ahhoz, hogy valaki megfelelő távlatból, egyetemes hit- vagy bölcselmi nézőpontból szemlélje a folyamatokat, a nagy hatalmak nagyon kevés, legtöbbször semmi szabadságot nem engedtek. Minthogy az egyházi felfogás minden kérdésben döntő jogúnak tartotta magát, a tisztán tudományos kérdések felszinre hozása is életveszedelemmel járt. A mai fölfogás szerint azt kérdezhetnők, mi köze volt az egyháznak vagy a hitnek ahhoz, hogy a föld kerek-e vagy lapos, hogy a föld forog-e vagy a nap? S mégis, aki az egyház tanításával ellenkezőt írt vagy mondott: anathemával sujtatott. A XVI. és XVII-ik száz máglyái nemcsak a hit eretnekeit égették, hanem a tudományét és a bölcselemét is.

Ennek emlegetése e helyen azért szükséges, mert az unitárius hitfelfogást vallókat mindenütt eretnekeknek bélyegezték, őket notázták, száműzték és más módokon félemlítették. Aki mégis viselte és elviselte ezt a sötét bélyeget, még Erdélyben is erősen független gondolkozású, általánosan becsült és elismert tehetségű és jellemes ember kellett, hogy legyen. Csak így tudjuk igazolni a Petrichevich-Horváthok nagy unitárius hűségét és mérhetlen méretű szolgálatait ezért a vallásért és ennek egyházáért.

A Horváth-család négyszáz évre terjedő geneológiája (Geneológiai füzetek VI. évf. 2—5. sz. *Sándor* Imre közlése) meglepően szép sorozatát mutatja a jeleskedő férfiaknak. Az erdélyi fejedelemség kezdetével kapcsolódik egybe Horváth Miklós pályafutása, aki 1543-ban jött be Dalmáciából s a kolozsvári országgyűlés őt küldi (1555) követül a János Zsigmond behozatala ügyében. Az utókor örömmel látja kapcsolatban a családalapító nevét az unitárius fejedelemével. Unitárius vonatkozásokat csak később találunk, de ezek oly erősek, hogy hajlandók vagyunk azt mondani, hogy amit a Horváthok az unitárius vallásért tettek, fölér az alapítók érdemeivel. Az is bizonyos, hogy aki Erdély királyi fejedelmét bevezényelte ebbe a bérces, szép országba, együtt haladott vele azután is azokban az értékes munkákban, amelyek Erdélyt a reformáció csúcspontjára fölemelték a hitszabadság törvénybe iktatásával.

Már a XVII-ik század elején Sükösd György nagy unitárius férfi mellett találjuk Miklóst (II.), aki Sükösd „főúr testamentáriusa lesz 1631-ben“. Az ő fia, „Ferenc kezdi meg a Horváthok nyiltan unitárius sorozatát“. Históríkusainkra vár az a szép föladat, hogy

kimutassák, melyik volt az első unitárius. Székely Sándor P. Horváth Kozmát tartja első unitáriusnak. Alig férhet kétség ahhoz, hogy Horváth Miklós nyilt unitárius volt. Fia, Miklós (III.) 1692-ben a szebeni országgyűlésen, tehát mindjárt akkor, mikor az erdélyi fejedelemség megszünésével az unitáriusok sorsa válságosra fordult, megkezdette a száz esztendőnél tovább tartott védelmi harcot. A szebeni országgyűlésen Apor Istvánnal szemben követelte a jogot, hogy ő is résztvehessen egy vallási kérdés, az örmény püspökség joga tárgyalásában.

1694-ben testvérével, Miklóssal, tagja annak a küldöttségnek, melyet a négy recepta religio tagjai folytatnak a kormányzóval a kolozsvári szász templomnak a katholikusok részére átadásáról.

Ugyanakkor lépik munkába III. Ferenc. Ő a tudományos irodalom jól edzett pajzsát tartja a mind sűrübben jövő támadások elébe. Megírja az unitáriusok védelmét egy tekintélyes kötetben : *Apologia fratrum unitariorum* cimen. A könyv a szerző neve nélkül jelent meg. Már maga a főcím is sajátságos, mert azt mutatja, hogy az unitárius atyafiak egyek és egységesek, akiknek minden tudása és törekvése csak az, hogy religiójukról elhárítsák azokat a vádakat, szidalmakat és rágalmakat, melyekkel „e világ előtt gyűlöletessé tétetik."

Ez a könyv a következő száz esztendő alatt egyedüli nyomtatott hitvédelmi könyv volt. Kézírásban számos kisebb-nagyobb mű forgott a közönség között. Mindenik tartalmaz olyan elemet, amely hozzájárul a hitfejlődés, illetőleg visszafejlődés megvilágításához. Visszafejlődést azért kell emlegetnünk, mert a támadások rendesen az unitárius felfogás újításai ellen irányultak, tehát a hitvédők kénytelenek voltak visszatérni a deési confessióhoz, nehogy azzal vádoltassanak, hogy a törvényes alaptól eltértek.

A P. Horváthok lelki világából azt olvastuk ki, hogy nyilt szivűek, őszinték, tiszta gondolkozásúak, szerények és szelid lelkűek, mint minden öntudatosan vallásos ember. Vagyonukat, Jézus tanítása szerint, közösnek tekintik hitbeli testvéreikkel. A XVII-ik száz második felében, a Benczédi Gergely kimutatása szerínt, szép összeggel mennek (1684-ben és 1687-ben) a tordai unitárius gimnázium megmentésére.

Ebből a lelki kincsesházból táplálkozott az *Apologia* írója, kinek szerencséje volt, hogy az unitáriusok nehány évig nyomdával rendelkeztek. (Az unitárius ecclesia typusa.) Az író bizonnyal a saját vagyonával is hozzájárult a könyv költségéhez. Sajnos, a könyv megjelenésekor (1700) már nem élt.

Nehány percet időzzünk e mellett a fölötte érdekes és tudományosságáért is becses mű mellett. 1700-ban és 1701-ben nyomatták. Gyors egymásutánban kétszer. Az akkori idők jele, hogy ebből a nyomdából 1701. után még csak pár mű jelenhetett meg. E nyomda is végleg elnémult. Betűit a főtéri templom elfoglaláskor széthordották.

Ebben a könyvben ugyanazt a türelmes, a köznapiság fölött magasan röpködő szellemet érezzük figyelő lelkünk körül, amely Dávid Ferencet és Enyedi Györgyöt összes műveikben táplálta. „Ez egész munkában mi nem disputálunk, semmi mérges szókat itt senki nem talál. Senkinek a keresztények között ellenkező értelmit, hitit, vallását nem kárhoztatjuk, sőt elő sem hozzuk különben, hanem ha hol mindenik értelmének világosítása kívánja, úgy, hogy a mi értelmünket egybe vetvén a más értelmekkel, tehessen itéletet az olvasó mindenik felől és mindeniknek vizsgálhassa fundamentumát, mivelhogy a Bölcsek mondása szerint: „az egymással ellenkező dolgoknak mivoltok egymások ellenében tétetvén, inkább kimutattatnak". (Apologia 2—3. l.)

Annyira biznak hitük igazsága alaposságában, hogy ilyen kijelentést tesznek: „Mi magunk olyan elmével vagyunk, hogy ha a keresztyének a szent írásnak világos szavaiból ezt az értelmet igaznak, a miénket pedig tévelygéssel teljesnek lenni megmutathatnák, minden kételkedés nélkül készek lennénk ezt elhagyni és azt követni. Különben miért viselnénk el annyi szidalmat, gyülölséget, kárhoztatást, becstelenséget, üldöztetést a mellett a tudomány mellett, amelyet tartunk." (Apologia 53—54. l.)

Úgy látszik, hogy az Apologia nem sok ideig forgott közkézen, vagy ami még valószinübb, olyan gyakori és annyira heves volt az unitáriusok ellen intézett írásos támadás, hogy az Apologiát nem tartották elégségesnek a védelemre, főleg azért, mert ép ebben az időben történt, hogy a jeles unitárius Mátéfi-családnak egyik sarját az iskolából eltávolították hibái miatt. Ez az ifjú barát-csuhát öltött s egy ideig Galiciából, azután a hazai téreken lövöldözte éles nyílait az unitáriusok ellen. Rá valló egy Confessió, amely unitárius confessiónak van nevezve. Ebben az eredetinek egy-egy helyét meghamisítja. A nyomtatott Confessiót elterjesztették a székely falvakban s föl is használták arra, hogy akinél megtalálták, róm. katholikusnak nyilvánítsák. 1721-ben Szentábrahámi Mihály és társai a szebeni kormányszékhez benyújtották az igazit, kifejezték tiltakozásukat a hamis ellen. Ez után is egymást érték az

Apologiák, de mindenik kéziratban maradott, mert a censura és a nyomda hiánya nem engedte napfényre.

A Horváthok unitárius szerepe nem egyéb védelmi harcnál. Voltak kiváló társaik: a Danielek, 'Sukiak, Sándorok, Szent-Iványiak, Torockaiak s hasonló jelesek között, de a Horváthok elől senki sem vitte el a pálmát. Az unitárius vallás védelme mellett az egyházak és az iskolák építéséért való töprenkedés izgatja, emészti.

A bujdosó Horváth Boldizsár anyjával, Folti Borbálával, azzal vigasztalják meg magukat, hogy birtokaik gabona- és bordézsmáját a kolozsvári és tordai gimnáziumoknak rendelik. Az író Ferenc gyermekei: Ferenc, Kozma, aki nevezetes naplóíró és Rebeka, ugyanolyan bőkezűséggel szolgálják az egyházat és az iskolát·

A családból első főgondnok, Horváth Boldizsár, megválasztását követő évben, 1754-ben egyházunk jelesebb világi férfiait — akkori rendes szokás szerint — értekezletre hívja és gondoskodik az egyház, az iskolák, a papok és az egyházközségek rendszeres ellátásáról egy köríratban, melynek meglepő a második pontja. Javasolja, hogy a papok fizetése behajtását a református és lutheránus státussal egyetértéssel és együttesen eszközöljék, ha ezek arra hajlandók lennének. Ha nem, akkor is egyidőben és egyféle eljárással kellene intézni s eziránt az illető státusokat meg kell keresni. Lám, mennyire igazolja ez is, hogy nincsen új a nap alatt. A mai unitáriusok sorsa nem rózsás, de ezelőtt másfélszáz esztendővel sokkal súlyosabb volt, mert akkor nemcsak az iskolák, hanem a templomok is kockán forogtak és közel száz esett áldozatául a pluralis numerusnak.

A XVIII-ik században IV. Ferenc vonja magára figyelmünket, mert neki jutott az a nehéz föladat, hogy mint első neje után jogutódja Suki Lászlónak, gondoskodjék egyházáról a Suki-hagyatékkal, melynek gyümölcsét nemcsak a kolozsvári templom és az úgynevezett régi kollégium építtetésénél élvezték és élvezik az utódok, hanem alapítványaiban is. Aki bele akar pillantani abba a sisiphusi küzdelembe, melyet ez a jelesünk kifejtett, olvassa el Benczédi Gergelynek rajongó szeretettel írt életrajzát (Ker. Magv. XIII. köt.). Az egyház azzal jutalmazta nagy áldozatait, hogy főgondnokká választotta 1778-ban. Nagybátyja, Boldizsár, székébe lépett, aki 25 évig, ő meg 26 évig viselte ezt a nagy tisztet. Gondolkozása és buzgó hevülete jellemzésére, szolgáljon végrendeletének záradéka: „Gyermekeimnek meghagyom, sőt Isten nevére

kényszerítem, amennyire lehetséges lesz, ők collégiumunk állapotját segítsék, erősítsék és mint Isten dicsőségére és lelkük üdvösségére néző dolgot, teljes igyekezettel az adakozást gyakorolják, mert magam csekély állapotján tanultam, hogy azzal a világi javak is, ha igazi javak is, ha igazán cselekszenek, nem fogy, hanem növekedik."

Az Unitárius Egyházi Főtanács 1922-ben egy elismerő okmányra, melyet az adakozóknak küldött, ugyanezt írta mottoul a Péld. könyve szavaival: „Van olyan, aki bőven adakozik és annál inkább gyarapodik."

P. Horváth Ferenc 1783-ban Thorockói Mihályt zsinatra hívó levelében így festi az egyház életét: „Gyengélkedő Státusunk állapotjának gyámolgatására mindenkor, de kivált most, szükséges egybe vetett vállakkal elé állanunk." (Unit. Egyh. Tört. Adatok 116. l.)

Ide illik a P. Horváth Ferenc inditványára 1797-ben hozott deklaráció is: „Szükség, ugyan szükség, hogy ami kevés vagyon, azt megbecsüljük és édesanyánknak, anyaszentegyházunknak azt a tápláló tejet örökül mind mü, mind pedig késő utódaink, megtartsuk és oltalmazzuk, melytől függ egyedül fennállhatásunk, az isteni gondviselés után."

Utódai hívek voltak az atyai végrendelethez. Fia, Károly, a családból harmadik főgondnokunk lett. Egyéb kiváló érdemei mellett, Erdély közművelődésére és az unitárius egyház történelméhez nagyjelentőségű könyvtára, melynek párja csak a gr. Teleki Sámuelé volt.

Unokája, Gábor, kinek fia, Arthur személyében tiszteljük küküllői egyházkörünk érdemes felügyelő-gondnokát.

Második unokája volt Ferencnek Kálmán, az 1926 junius 13-án elhunyt érdemes főgondnokunk, kinek életét és jellemét e sorokban igyekezünk megrajzolni.

*

Báró Petrichevich-Horváth Kálmán 1840 dec. 30-án született, atyja VI. Ferenc és anyja gr. csegei és szentgotthárdi Wass Antónia. Gyermekkora két izgalmas időszakra esett. A nemzeti fellendülés, a régi reménységek megvalósításának verőfényes napjai táplálják gyermek-álmait s a serdülő ifjú tört remények romjai között várta az új hajnal hasadását. Édesatyja elhunyt 1845-ben s anyja sem várta meg nagykorúságát (1858.).

Mély hangulatú kedélyének magyarázatául szolgálnak ezek a családi körülmények. Aki ismerte, észrevette jellemén, egész életén

s egyéniségén az anya hatását, a mély vallásosságban, az elmerengő nőies érzékenységben.

Anyja testvére, gr. Wass Ottilia, a rokoni szeretet melegét egész életében éreztette öccsével.

Ifjúságának irányt és erejének megedződést az Unitárius Kollégium adott. Rendes tanuló volt, mert a családi hagyomány azt tartotta, hogy a tehetség az ifjú erők összemérésével alakul ki. Az 50-es évek második felében mind jobban ébredez a nemzeti öntudat. Gr. Mikó Imre kiadta a jelszót, hogy az Erdélyi Múzeumot meg kell teremteni. Az iskolai ifjúság körében fokozódik a bátorság, hogy újból lehet akarniok. Kolozsvárt valóságos nemzetgyűlést tart Erdély színe-java. Fölállítják a Múzeumot, annak élére állítják az erdélyi árisztokráciának régen kiválasztott emberét, Brassai Sámuelt.

P.-Horváth Kálmán társait az a szerencse éri, hogy ez az országos hírű Brassai tanítni kezdi őket a kollégiumban s így hát egyszerre két helyen lesz a tudományos művelődés központja. Horváth Kálmánnak jeles tehetségű osztálytársai vannak, kikkel bátran állja a versenyt; megköti a barátságot, melyet néhánynál csak a halál szakít el. A szép gondolkozású költő Murányi Farkas Sándorral ennek élete végéig fenntartotta a barátságot. Molnár Sándor az unitárius egyház jogásza, Ferencz József, Buzogány Áron, az ifjabbak közül Kovátsi Antal és Nagy Lajos, mint tanárai igen alkalmasak arra, hogy tehetségei kifejlődésére jó irányban befolyhassanak. 1857-ben tette le az érettségit, minden tárgyból kitünően, a görögből első osztályú dicsérettel. Ugyanabban az évben külföldi tanulmányra indult. Püspökladányig a gyorsszekéren, onnan tovább vasúton Bécsbe. Ott beiratkozott a politechnikára. A mathesis, ipari technologia, mérnöki rajz voltak főtárgyai. — „Ott láttam — írja önéletrajzában, hogy azon időben mennyire elmaradottak voltunk a mi iskolánkban. Nem így volt, mint most, midőn bármely más tanintézettel felvehetjük a versenyt".

Ott léte alatt halt meg édesanyja. 1858 őszén beutazta Németországot, Belgiumot, Párist: „ezen nagyszerű, amellett kellemes és mulatságos változást, hol minden izlés kielégitésre található". Erdély lelke újra élni kezdett. A Garibaldi sikerei már meglazították a bilincseket, sőt a hatvanas évek kezdetén a Deák Ferenc husvéti cikke a tavasz ébredését jelentette, nemcsak a mezőkön, hanem a szivekben is.

Az iskolai ifjúság mindig elől járt — ha csak titokban is —

a nemzeti szellem ápolásában. A rajongók, garibaldisták lettek, nemcsak a harctéren, hanem az iskolában is. Ismervén P.-Horváth Kálmán hazafias érzelmét, hisszük, hogy együtt tartott a kortársakkal a magyar viselet erősségéig. Ez akkor nem is lehet másképen.

Az ily mély érzésű embernek az életet csak egy hasonlóan érező szív és megértő lélek biztosíthatja. Horváth Kálmán szerencsés volt. Neje Gr. Csáky Katalin magas műveltségű nő, aki mindig együtt érezett a gyöngéd férjjel. „Nősülésemmel, írja önéletrajzában, életemnek egy új szakába léptem a boldogságnak és megelégedésnek, mert feleségemben megtaláltam a szerető úri nőt, a derék családanyát, ki gyermekeiért minden áldozatra képes, ki megosztotta velem az élet legnagyobb örömeit, de ép úgy bánatait, hű társam a jó napokban, mint a rossz napokban. Örömöm és a jövőben megnyugvásom lelem derék, helyes gondolkozású leányaimban".

Boldog házaséletüket 6 leány és egy fiú örvendeztette meg, de ez az öröm nem volt tartós. Legkisebbik leánya betegeskedni kezdett serdülő korában. Aggodalommal virraszt mellette olykor az apa is és nagybecsű bölcselkedésében (Gondolatok Ker. Magvető 34 sz. kötete.) keresi a vigasztalást. „Itt hagytál minket alant tehetetlenül és mi maradott nekünk hátra. Az emlékezet és annak bánata. Egy ifjan elhamvadt életnek kedves hagyatéka".

A szülői szív nem tud megválni. Saját elmulására gondolva vigasztalódik. „Veled megyünk. Képzeletünk felvisz hozzád az égiek tündérhonába . . . Halljuk panaszos hangod, kérésedet, mely minket keres, utánunk jajgat. Eljött az ősz, kiket az életben elválasztott a halál, ugyanezen végül egymásra talál".

Ferenc fia súlyos természetű tüdőgyuladást kapott. Az apa az ágya mellett virraszt, de sem ott, sem máshol vigaszt nem lel. Szemrehányást tesz magának. Az ember ereje kicsiny, nincs türelem, pedig tudja, hogy a szenvedések ára égi jutalom.

Bármennyire bántja az atyai bánat, hitét nem veszíti, mert: „midőn kedélyvilágunk megbomlik és szivünk, értelmünk lázban bolyong tétova, csak a hit képes megnyugtatni. Oh jer, irányítsd lépteink!"

Ez a csapás soha sem vette le terhét az apa válláról. A különben is elmélázó természetű férfi, azok közé tartozott, akik szünetlenül elmélkednek, mindig másokra gondolnak. Ideálisan optimista. Látja, hogy az emberek gondatlanságból, önzésből elakarják rontani a világot, de meg van győződve, hogy még a rosszból

is jó származik az emberiség javára, mert Isten gondoskodott, hogy az ő nagy tervei megvalósuljanak.

P.-Horváth Kálmán magát Isten kezében eszköznek tartotta, akinek kötelessége volt jót tenni. Ehhez csak önmegt gadás kell és áldozatkészség. Az ősök példát adtak erre, de ez csak szikra, mely meggyújtani képes a hazafias lelkesedés lángját. De ez magában nem elég, ehhez okosság és előrelátás kell, miért csak akkor hozhatjuk biztos tető alá vállalatainkat, intézményeinket. Ezt munkálták a multban apáink is.

Ősei között volt az előttünk oly kedves Suki család. Ez építette ezelőtt 600 évvel a szováti templomot, melynek falain csak nem régen fedezték fel a gyönyörű festményeket. Elődei voltak az iskolaépítő Horváthok, akik a régi iskola falait sok évi erőmegfeszítéssel példátlan áldozattal megteremtették. A diákfonta régi sövény falak helyén ma is hirdeti dicsőségüket „a régi kollégium".

Az ötödik főgondnok P.-Horváth Kálmán először iskolai felügyelő és ebben a minőségben megkezdi a tovább építést, de már nem falakat emel, hanem embereket nevel a jövendőnek. Évről-évre buzdítja az ifjúságot jutalmak kitűzésével. Humanus lelkét jellemzi, hogy nem enged felekezeti külömbséget. Hadd győzzön a jobb s élvezzen jutalmat az érdem. Harminc évig szakadatlanul folytatta ezt az építő munkát.

Lelki berendezkedésének kitünően megfelelt szerephez jutott a *Dávid Ferenc Egylet* elnöki székében 25 hosszú esztendő alatt. Elnöki megnyitóiból mindig szép eszmék csillogtak hálás tagtársai felé.

Nagyhirü elődének Brassainak nyomában haladva szemléli a a társadalmi és a hitéleti állapotokat. „Bizonyos sötét borongás ejti hatalmába a lelkeket. A bizonytalanság és a sejtelem kétkedő szemekkel néz ránk, mint a folyam tátongó örvénye körülöttünk űzi forgó játékát. Miért támadják a pártok egymást, miért marcangolják".

A bölcs komoly intésével szól a vezetőkhöz: „Ne engedjük, hogy népünk fogékony keblében megerősödjék a közállapotaink megromlásában való hit". Az egyleti életet egyéniségével megegyezőnek s törekvései megvalósításának tartotta. Elnöki megnyitó beszédeiben mindig olyan tárgyat világított meg, amely a nagy közönséget foglalkoztatta. Nemcsak csillapitni akart, hanem irányitni is. Azt óhajtotta, hogy mindenki vegyen részt az egyháztársadalmi munkában, mert tudta, hogy aki egyszer-kétszer sze-

repet vállal a mások oktatására vagy mulattatására, az már többé nem lesz közömbös embertársai sorsa iránt.

Évi közgyüléseken a megnyitóját azzal zárta be, hogy az Egylet perselyébe 50 vagy 100 koronát ajánlott fel azzal a megjegyzéssel: a persely ki van téve, járuljon hozzá mindenki a tehetsége szerint. Aki adakozik, inkább gyarapodik. Aki észreveszi embertársa sorsát és segítni igyekszik, az már jó úton van. Az már többé nem rossz ember.

Etikai felfogásában helyet enged az általános irányzatok mérlegelésének. A bűnt a körülmények figyelembe vételével itéli meg. Az eltévelyedett iránt részvétet kíván, ép mint a beteg iránt. „A szegénység és az éhség szövetkezve nem megbizható egyedek és épen ne bámuljuk, ha hozzájuk harmadiknak a bűn is csatlakozik. Ne törjünk oly könnyen pálcát fölöttük .... A körülmények illustrálják az élet eseményeit . . . Csak csendesen uraim. Keressék nyugodtan az okokat. A dolgok gyökeréig hatoljanak, ha a baj forrását akarják megismerni".

Politikai fölfogásában mindig a bízalom irányította. A kormányzás és a rendfenntartása nagy bölcsességet kíván, de ahhoz hozza kell járulni a jó polgári erénynek, mert a hatalom és az erőszak csak ideiglenes eredményt biztosít. P.-Horváth Kálmán a megyei közigazgatásban is lankadatlan kitartással vett részt. Számos esetben vezető szónok szerepét végezte. A mult száz utolsó éveiben a hirlapokban gyakran fejtette ki politikai felfogását.

Számos irodalmi közleménye mégis inkább társadalmi reformátornak, mindig jót akaró humanistának mutatja. Ehhez hozzá járult egész lényének alapvonása a keresztény türelem, az önmegtagadás, a világi külsőségek elkerülése, a szív érzelmeinek hódolás barátságban és cselekvésben.

Akit ő barátságába fogadott, mindig biztos támaszt talált benne.

A család érdekében egy nagyobb lépést jegyezhetünk nevéhez: a bároságot. Akár a XV-ik száztól, akár a XIII-iktól származtassa a család eredetét, mindig és mindenütt olyan magas rendű állami szolgálatokban találjuk, amelyek után a főnemesség jogosan kijárt. Amugy is családi kapcsolatai Erdély legtöbb főnemesi családjával szőtték össze.

1894-ben emeltetett bárói rangra unokaöccsével Petrichevich-Horváth Arthurral együtt.

Midőn az erdélyi földreform munkája megkezdődött, a zsuki birtokon végigmentem. Sehol egy ekenyom, sehol egy búzaszál,

hanem csupa bozót, dudva és tövis. Meglátogattam kedves főgondnokunkat. Gyenge betegen ült egy öblös karszékben. Ujságok és könyvek körülötte s oldala mellett egy fehéredő hajú, nyilt homlokú, még mindig szép arcú uri nő: felesége Gróf Csáky Katalin. A grófnő azzal lepett meg, hogy férjének alteregoja gondolkozásban, érzésben, itélkezésben és egész lényében. A férj már 84 éves. Nagyon bántja, hogy az egyház közügyeiben nem vehet részt, mióta lábtörést szenvedett. A nő a világ nagy kérdései fölött töprenkedik. Miért és hogyan történt mindez? Mi volt igazi inditója a szörnyű világkatasztrófának? Hogy gondolják a kibontakozást azok, akik felelősek?

Jók és hasznosak voltak ezek a messzejáró kérdések, mert a betegápolónak az orvosi rendelet teljesítése mellett gondoskodnia kell a beteg elméje foglalkoztatásáról is, mert a betegnek lelki gyógykezelésre is szüksége van.

P.-Horváth Kálmán türelemmel viselte a rosszat, ha máskor elfogadta a jót. De mi lesz a kötelességgel? Ez annyira bántotta, hogy lemondott főgondnokságáról, egyleti elnökségéről.

Egyházát mély meghatottság fogta el, mert kész lett volna szivesen várni felgyógyulását annak, aki évtizedeken át oly híven szolgálta. Nem engedett a kérésnek, sőt ami ennél is lesújtóbb volt, nemcsak hivatalaitól, hanem félév multán az élettől is megvált 1926 évi június hó 13-án.

A család s az egyház gyásza mély csöndben, de annál őszintébb fájdalommal és részvéttel teljes. Nagy sötét seregben vonult ki az egyház és az iskolák képviselő testülete. A barátok és a rokonság. Gyászimában és öt beszédben vették búcsújokat azok, akik őt a nagy férfiakat és a jóltevőket megillető szeretettel és hódoló tisztelettel vették körül míg élt s úgy is fogják emlegetni nevét az idők hosszú során végig. E soroknak legillőbb befejezéséül önéletrajzából ide iktatjuk a halál utáni állapotról szóló elmélkedését: „1917-ben megváltam a nagy szenvedéllyel végzett gazdálkodástól: bérbe adtam nyugalmat keresendő, de nem találom. Meggyőződtem róla, hogy az a sirban kapható meg, midőn megszűnnek minden testi és lelki bajaink. Az sincsen már messze: csak egy pár lépés, azután egy kevés ideig talán nélkülöznek, beszélnek rólunk, mint beszélnek egy látogatóról, ki elmegy és ezzel eltününk az emberek emlékeiből, mintha sohasem lettünk volna, kivéve egy pár jó barátot és a minket szerető család tagjait. De azoknak fájdalma is idővel enyhül és kell is, hogy apadjon.

Különben mi lenne az emberiségből, ha a gondviselés nem így intézkedik. Az élet gyors és örök mozgásban levő kereke nem ismer pihenést, változnak a helyzetek és a benne élő emberek. Azt lefordítja a színtérről és másokat vesz fel, más gondolkozással, más körülmények között. Nekünk csak az a feladatunk, hogy midőn fenn vagyunk, azoknak híven, becsülettel megfeleljünk. Ha annak eleget tettünk és oly tettek maradnak utánunk, melyek hazánk, fajunk és embertársaink javát szolgálják — marad fenn emlékünk Erre törekedjék, mint igaz és nemes célra, minden hazáját és családját szerető ember".

Báró Petrichevich-Horváth Kálmán erre törekedett példás buzgósággal. Emléke élni fog!

Dr. Boros György.

A várfalvi iskola a mult század ötvenes éveiben.

A várfalvi iskolamesteri ház a templomtól egy kissé keletre, a cintermen kívül, de annak falához volt ragasztva, nyugat keleti irányban, zsendely tető alatt. Mésszel rakott kőből volt építve. Keleti felét a mester lakta, amelybe a bejárás a nyári konyhából vagy pitvarból történt, hol egy nagy sütőkemence huzódott meg a háttérben. Ennek ajtója rézhuzóval, vaszáros kilinccsel volt ellátva.

A nyugati felén volt 5 méter hosszú és széles, két és félméternyinél valamivel magasabbra tehető iskolaház vagy Classis. Ennek ajtója nem bérelt, mint a mesteré; vassarkokon fakilinccsel, felül lantornával volt ellátva. Ugyanily terjedelmű volt a mesteri lakás is, míg a nyári konyha szélességre nézve egy méterrel kevesebb.

Az iskolaházban az ajtótól jobbra ⅃ alakú asztal, melynek érdeme a mozdulatlanság, földbe vert cövekeken majdnem a kemencéig húzódott. A fal mellett az asztallal egyiránt cölöpökön a deszkaülés, míg annak tulsó oldalán gerendából olyan pad szolgált ülésül, amilyenen az ácsok szoktak faragni. Az a jó tulajdonsága volt, hogy ellehetett helyéből mozdítani s egyuttal *„bankherusz"*-ul is szolgált, ezen fekvőknek szokta kiszolgáltatni a mester vagy a corriceus nyirfavesszővel az igazságot.

A nyugati felén, vagy az ajtótól balra három-három ágy állott egymás végébe és egymás felibe építve, összesen 9 a fennháló és a más faluból való tanulók számára.

A bejárattal szemben, külön kisebb asztal, a fal mellett cölöpökre szegezett paddal. Itt a leányok ültek. Itt volt a falban a vakablak is, ahova gyüjtötték a mester számára a tojásokat, melyeket a tanulók tavasszal, hogy a mester egy-egy délután elengedje játszani, hozni szoktak. E felett északra vagy a kertre nézőleg 6 szögű ólomkarikás, ezzel szemben délről egy más üveges ablakon nyerte a világosságot, mert az ajtón levő lantornás inkább a homályt szolgáltatta.

A szabadszájú nagy zöldmázas kályhakemence, melybe ember vastagságú fa is befért, az iskola északkeleti részében erős fa-

lécekkel a földtől a gerendáig volt ellátva, védve. A kemence alja pedig a fák elhelyezésére szolgált.

A nagyasztal felett egy vastag mestergerenda húzódott. Ezen volt a csengettyű, mely a mester szobájából a padláson át húzallal volt ellátva. Ezt akkor húzta meg a mester, mikor a lárma, a verekedés hozzá is elhatott, másfelől figyelmeztetésül szolgált, hogy most a lecke felmondás vagy irás veszi kezdetét.

A mestergerendára volt szegezve a gyertyatartó, mely készült egy hajlékony mogyorófa pálcából, melynek vége fel volt hajlítva s ugyanazon fa héjából készített kötelekkel átfogva, melybe szorították a két-három krajcáros sárga, fehér és fekete szinű gyertyát, melyet a várfalvi Eötvösné öntött vagy a rákosi mészárostól szereztek be.

Az iskola és a nyári konyha közt pedig a várfalvi várból került téglány alakú kövek szolgáltak ülőhelyül, két végén gyámkövekkel. Az iskola bejárójánál volt a gabonás, alatta pincével, telve boros hordókkal és veteménnyel. A g zdasági udvar egy csűrrel és egy roskadozó pajtával ékeskedett. A mesterház keleti részén volt a méhes. Ez előtt kellett elmenni a gyümölcsösben levő szükség székhez, amely fedetlen állott 5—6 ülőhellyel ellátva, mely tavasz felé megközelíthetetlen volt.

Mikor engem iskolába adtak, két tanító volt: Csiki Samu a mester és fia Gyurica a rector, mert így hivták. A mesternek még ezenkivül két fia volt: mester-Pista és mester Károly, kik gazdasággal foglalkoztak. A nagyobb gyermekeknek korán kellett iskolába menniök. Sötét hajnalban a fennháló tanulók doboltak az utcán az iskola előtt, mely elhallatszott az egész faluba, ez volt a behivás. Ugy hogy ezek a fennháló tanulókkal együtt, mikor a kisebbek az iskolába felmentek, már elvégezték a lecketanulást és felmondást. És megkezdették a kisebbek tanítását.

A nagyobbak tanították a kisebbeket; őket a rector, de a kisebbeket a mest'uram kérdezte ki.

Mindig bámulva néztem a mest'uram vagy az iskolánk utcaajtóját, mely tulipánt, búzakalászokkal, szőlőgerezdekkel, liliommal, szekfűvel s más virágokkal volt díszesen kifestve és latin felirattal, mit nem értettem, ellátva.

Mikor télen megvirradt, otthon megebédeltünk, így hivtuk a reggelizést, mely puliszkából, oldalas vagy kolbással, tejjel s más e félékből állott, amelyből anyánk kis vászon vagy szőrtarisnyába déli ebédre elraktározott; néha egy almát, aszú szilvát, piritos kenyeret helyezett belé. Néha szalonna, hagyma képezte az ebéd-

félét. A kis tarisznyába helyeztük az ABC-és könyvet, míg a kalamáris a zsebbe, tolltartó a csizmaszárba került. Aztán a favágóról egy vagy két drb. fát a hónyunk alá véve indultunk az iskolába. A leányok kis kosárban, vagy takaró ruhában, keszkenyőkben hordták az elemózsiákat, de a köteles favitelről ők sem feledkeztek meg. Azok, kiknek korán kellett menniök, főleg az alszegről, a báró rozzant keritését is megtépdesték a szárazágat huzván ki belőle s olykor a kerités támaszaival is bővitették a fütőanyagot.

Az utcaajtón bemenve fenszóval így köszöntünk: Jó reggelt adjon Isten tiszteletes mest'uramnak, tiszteletes rector urnak, tiszteletes mesterné asszonynak! Ezt elnyújtva mondottuk, sokszor hozzá tettük a mester kutyáinak a nevét is. (Tisza, Duna.)

A tarisznyánkat felakasztottuk az ágyak gerendájában levő szegekre, a fát pedig a tűzhely alá. Ezzel elfoglaltuk a helyünket. Akit először adtak fel iskolába, az a tűzhely közelébe ült s így húzódott felebb és elébb idővel.

Ritkának volt mindjárt Abc-és könyve. Akik szert tehettek reá, azok nagy kiméletben részesítették: beborították s ellátták könyv-védővel, mely állott a könyv felsőrészéből egy cérnán lecsüngő háromszögű összehajlitott papiros fogóból, némelyiké, hogy tartósabb legyen, bőrből készült. Erre szükség is volt, mert a könyvet kezében kellett tartani, a sok fogástól s verekedéstől a sokféle védelem dacára a könyv alja oda, használhatatlan lett. Megtörtént, hogy két-három ABC-és könyvet elhasznált a tanuló, míg olvasni megtanult.

Mikor én először iskolába mentem, olyan ABC-és könyvet használtak, hogy előbb a nagy és kis ABC. után következett a két betűs, majd a három betűs szó, mint ab, rab, zab, mit könyvnélkül is elkellett mondani. Ezt követte a „Miatyánk" szótagolva. Ezt a Hiszekegy és tízparancsolat, de már szótagolás nélkül. Két-három télen kellett feljárni, míg nagy nehezen olvasni megtanulhattunk. Silabizálás, betüzés nehezen ment, mert *S* = es ; *ó*. Mondva: És ó és nem „só" lett belőle. Pé a pa, er a = ra = para deicse dics = paradics; o em = om, paradicsom, be a en = ban paradicsomban. Észtorna kellett hozzá, míg a gyermek ezt kitudta olvasni, hogy: paradicsomban. Hangoztató módszer hol voltál?

A kezdetben felmenő gyermek ámult, bámult, míg hallás után megtanulta a „Miatyánkot", „Hiszekegyet" a „Tízparancsolatot", szajkó módra elhadarni tudhatta. Minden tanuló kapott, rendesen a fennhálló tanulók közül egy tanítót, egy védőt, aki megtanította

arra, hogy amikor hazamegy este apjának, anyjának kezet csókoljon.

Ennek védelme alatt állott a sok izben támadásnak kitett tanuló egész télen. Ő rajzolta elébe a betüket, tanított meg annak kimondására, különösen a parancsolatokra. Sőt mikor már azzal készen volt, a kis kátéra, főbeli számtanra. Ekkor jött nálunk használatba a Számító Szokrátes. Ebből olvasta a preceptorunk avagy tanitónk: Hány újj vagyon a jobb kezeden? Hány újj van a bal kezeden? stb. Ha a tanuló nem tudott ezekre megfelelni, megnézte a könyvben, hogy nincs-é ott megírva? Nekem Bencze János volt a tanítóm. Akkor jött be az új ABC-és könyv. Nem tudom, a Tóth Tamásé vagy az Andali Péteré. Ő választotta ki nekem a szebb táblájú könyvet. Ebből tanultam meg a silabizálást, azután az olvasást, az erkölcsi szabályokat: „Jókor kelj fel"; hogy menjen a gyermek az utcán, hogy viselje magát a templomban, stb.

Mikor ezzel készen voltunk, több télen át való tanulás után jött az írás. Először irónnal = író ónnal rajzoltak előnkbe betüket, pl. o, i. Miután ebbe bele gyakoroltuk magunkat, ki kellett tollpennával festeni. Használatban volt a plajbász is, de az ónból öntött tollszár vastagságú vesszőket, ezeket meghegyezve, vettük inkább igénybe tartósságuknál fogva, mert nem tört el a hegye.

E közben történt közszeretetben álló rectorunk házassága, jobban mondva nősülése. Csiki Gyuricát el kellett különíteni apjától. Használta a pincét, honnan zöldmázos kancsóval hordogatta a mészkői bort. S láttuk fiát bekötött fővel, tűzfogó, vaskalán okozta sebbel tanítani jönni. Építettek neki a pince bejárójától délre egyetlen szobát, melynek hossza 13, szélessége pedig 6 méter volt. Három oldalú háznak csufolták, mert a nyugati oldalát a cinterem kőfala képezte, a többi sövény kertelés vagy paticsfalú. Bérelt vaskilincses ajtóval, ablakokkal, padozata földes, tekenyős alakú, mázatlan szabad szájú kemence az ajtótól jobbra. E szobának nem volt tornáca, egyenesen a szabadból nyilt az ajtója. Elvette a báró Jósika Pál fiai mellett volt nevelőnőt (frau), vagy amint hívták a frajját. Mindenki szerette a megnyerő modorú kis német leányt férjével együtt, kinek az asszonyok palástot vettek, amely Csiki György eltávozása után visszamaradt, a rektorok használták ünnepek másodnapján, mert ekkor ők tartottak istentiszteletet vagy prédikációt, hogy ne álljanak palást nélkül a szószékbe, mint közönséges ember. Csiki magas ember volt, következőleg palástja is hosszú, elmenetele után levágtak belőle, kis ember lévén utóda.

Ezután a legátusok használták, rövidebbel is beérték. Úgy a rektort, mint a nejét elhalmozták szeretetük minden jeleivel.

Ezután a leányokat a neje tanította. Ami akkoriban hallatlan, női kézimunkára is oktatta. Nekünk is meggyült vele a bajunk, mert német írást is kellett tanulnunk. Elénkbe írt, mi anélkül, hogy értelmét tudtuk volna, nagy üggyel-bajjal lemásoltuk.

Német tudományunk csak két szóból állott: *papier* minden betűjét ropogtatva = papiros, *feder* = penna. Pedig a németek ugyancsak szorították az iskolákat a német szóra. Megbámultuk egyik tanuló társunkat, kit a német lovaskatonák, mert ilyenek voltak kvártélyban, ekkor megtanítottak a Miatyánkra s ezt oly németséggel mondta el, hogy Luther Márton nem ismert volna rá. De több nem ragadt reánk a fentebb nevezett két szónál. Ezeket is csak reggelenként használtuk. Feder = penna, ez azt jelentette, hogy akinek temperálni való, javításra szoruló tolla van, adja át, hogy egészen újat faragjon a mester. Ezt aztán megjegyeztük, hogy a többiekétől meglehessen különböztetni, minden kigondolható jellel elláttuk. A bicsakfenésre mindenki egy krajcárt fizetett egy évre a rektornak. A ludtollat használtuk inkább, mert azt tartották, hogy a rézpenna elrontja az irást, nem lesz szépiró, ki ezt használja. Mennyi tollúseprű lett áldozat a pennáért. Ezt főztük, melegített hamúban edzettük, hogy keményebb legyen. Különösen a jobb szárnyakból valók voltak a kedvesebbek. Tavasszal leszorítottuk a libákat egy-egy árokba, megtépáztuk a szárnyát, elraktároztuk télire. Használtak páva, gyöngytyuktollat, sőt a rektorunknak sastoll volt a pennája, de ezzel nem irt, csak disznek használta a tükör alatt. A papier = papiros szó azt tette, hogy adjuk be ónnal vonalozott egy-két vonalú papirunkat, hogy írjanak elönkbe.

Október második felében felhivta a mester vagy a rektor prédikációjában, melyet rendesen tartani szokott, a szülőket a gyermekeiknek az iskolába adására. Ennek ekkor még kevés foganatja lett. Csak a hidegebb idők beálltával, a mezei munkák teljes beszűnése után, főleg pedig karácsony közeledtével jöttek fel tömegesen s telt meg a classis tanulókkal, hogy karácsonyra verset kaphassanak.

A nagyobb tanulók úgynevezett veszekedő verseket kaptak, melyben két-három tanuló szerepelt. E páros versekben allegorikus módon állatok voltak felsorolva, melyek cselekvéséből a haza fájdalma is kimagyarázható volt. Ezekben a csúfolódó versekben egymást kigúnyolták s végezetül „kibékültek“ s a ház gazdájára

áldást kivántak. E versekkel bejárták a szomszéd falvakat is, honnan tetemes összeggel tértek haza. E veszekedő, csufolódó verseket összegyűjtötte, egybeirta Bencze János volt tanítóm. Nem tudom meg van-e még?

Karácsony első napján a templomból való kijövetel után beosztotta a rektor a versmondókat. Egy nagyobbal egy vagy két kisebbet. Haza sem mentünk, elkezdettük a házalást. Engem Pálffy Károly, a későbbi tordai igazgatóval bocsátott útra. Minden versmondó pálcával indult el. Először a rokonokat kerestük fel, azután három ünnepen bejártuk az egész falut. A kutyák ellen pálcáinkat használtuk, mindezek ellenére sok helyt lehúztak volna, ha a háziak segítségünkre nem sietnek. Ez időben örves kutyákat*) tartottak, minden háznál volt kettő-három a farkasok ellen, mert fegyvertartás tilos volt, az ordasok bezárt aklokból is kihuzták a juhokat. Bemenvén a házba: „Szerencsés jónapot kivánunk", mondta a vezető, „egy pár verssel megtisztelnők e ház lakósait, ha megengednék". „Megengedjük, mondjátok fiaim!" Kalapunkat, sapkáinkat a pálca tetejére téve, hozza kezdénk. Például az én első versem ez volt:

„Betlehem városban; barom istállóban,
Született a Jézus, alázatos sorsban.
Úgy fázik a lábam, egészen reszketek,
De én azért nektek karácsonyt hírdetek,
Hogy e szent karácsonyt vígan eltöltsétek.
Nyissátok meg azért pénzes erszényteket
Egy-két pár krajcárral, indítsatok útra,
Maradjon veletek, az Isten áldása! ...
Elmondám.

A vezető Pálffy Károlyéból csak a végső sor maradt meg emlékezetemben: „Aki meghallgatta, immár csak fizessen".

Adtak a közös kasszára, mert egyik volt a pénztárnok, de adtak külön is. Ezt tegyétek el jól, mondották, nem kell beszámolni vele. Három ünnepnap eltelte után beszámoltunk a kapott pénzzel, melynek egyharmada Csiki Györgyöt illette. Voltak „tréfás versek" is. Egyetlen jól megtermett román fiú járt iskolánkba, annak ilyen verset adott a mester: „Ma karácsony napja, á se popázicse" s így folytatva tovább. Mikor az exament-et letettük, azonnal megválasztották egy havasi faluba daszkelnek. Karácsony felé mindenkivel felmon-

*) Nagy vasszeges nyakravalóval voltak ellátva, hogy a farkasok meg ne ragadhassák. Rendesen nyakon fogták az enélkül való kutyákat.

dotta a rektor a verset többször is, hallás után mind a 32-nek tudtam a versét, de a magamét alig tudtam megtanulni.

Csiki György idejében és rektorsága alatt a falubeli nagyobb gyermekek, sőt Mészkőről, Sinfalváról, Csegezből is voltak tanulói, kik a már említett ágyakban kettősével, sőt négyesével is háltak egy-egy ágyban. Ezek este, mikor a többiek hazamentek, kezdették el a tanulást és kora hajnalban nyertek oktatást. Ezek, mikor csak tehették, ki-kiszöktek a fonókba, ezt a másnapi fegyelmezéskor tudtuk meg, akik nem háltunk fenn. Hogy mikre tanította őket Gyurica, azt nem tudom. De azt beszélték a fennhálok, hogy hideg téli estéken ha nem volt elég fa, mit a tanulók a hónyok alatt vittek az iskolába, hát a közelben fekvőároldal szőlőkaróit hordták el tüzelőül. Emellett a gyengébb kerítések támasztékai is tűzre kerültek.

Tizenöt-húsz nagyobb tanulóból egy csapatot alakított. Ezeket fakardokkal, fapuskákkal ellátván, gyakorlatokat végeztetett velük a a temetőn. Rohamot vezérelt egy-egy besüppedt sirban elrejtőzött ellenség ellen. Dobszó mellett kivitte a kisebb tanulókat is játszani. Ez a dob az 1848-iki nemzetőri dob volt.

Midőn 1858-ban Kolozsvárra hívták meg kántornak, vizsga után elbúcsúzott az eklézsiától, mindenki megsiratta. Előttem van most is, hogy siettek a nők ajándékaikkal, mint csinálták a ketreceket a libáknak, a csirkéknek, hogy épségben érkezzenek Kolozsvárra, hová többen el is kisérték. A közszeretetben álló nejével leányiskolát vezette a kántorság mellett 1862-ben bekövetkezett haláláig. Neje két szép leánykát vitt magával, hogy ott tovább tanuljanak. A tanulók elkeseredésükben a vizescsebret, mellyel a várkútból vizet szoktak hozni az iskola számára, összetörték, hogy az apja hasznát ne vehesse.

Sokat vesztett az eklézsia, mondák: „Tordának oda adtuk Csegezi Lászlót rektornak (igazgató), Csikit Kolozsvárra kántornak, éppen akkor, mikor ki tanítottuk, minden ügyes emberünket elviszik". Annyi igaz, hogy Csegezi Tordára való költözésével több tanuló ment Várfalváról a gimnáziumba, mint azelőtt, kikből nevezetes emberek váltak idővel.

Examenre az iskolát előkészítettük, mely annyiból állott, hogy az évközben felhordott sárból képződött buckák (evvel szemben pedig mély völgyek, jó földrajzi szemléltetési eszközt szolgáltattak, ha ugyan gyakorlatban lett volna) csákányokkal felfeszíttettek a völgyekkel együtt, honnan az élősdiek özöne bújt elő orrfacsaró bűzt

terjesztve. Az így felásott iskola földje helyett az iskolával szemben az utcáról hozott agyaggal pótoltuk, melyekbe lábszárcsontok, más emberi maradványok is vegyültek, lévén ez a hely valaha temető. Az agyagos földet elsimítván kapákkal, polyvával jó vastagon behintve vártuk másnapra a vizsgáló bizottságot. Az examen megtörténtével a rektor is elment. Az iskolaház a tyukok, récék, libák tanyája lett. Hol annyi ember szerezte tudományát, bezárult örökre.

A következő iskolai évben a három oldalúnak csufolt volt rektori lakás most classis lett. Új butorzattal látták el, hosszú mozgatható asztallal a közepén, míg a fal mellett minden oldalon cölöpökre vert deszka üléssel volt ellátva, az asztal mellett mozgatható pad mind a két oldalán. A templom kerítése felől a falba erősített hosszú fogas került, melyre akasztottuk a tarisznyáinkat. Alatta pedig ültek a leányok. A szoba északkeleti szegletén volt a fekete tábla, mellette a cseber vízzel és a csatlós mázatlan csupor, mellyel ittunk. A tanítást mest'uram veszi kezébe. Most már tanulunk természettant is. Melyből megtanuljuk, hogy véreső miért nem esik. Mert a fellegekben nincsen vér. De a fák levelein lehet vércseppeket látni. Ez nem vér, hanem olyanféle, melyet a bogarak csipése hagy maga után. Van tűzes menkő, bodorgó menkő. Megtanultuk, hogy nehéz időben fa alá állni, barázdába ülni nem jó, mert jobb vizes köntössel élni, mint szárazzal meghalni. Arra a kérdésre: Mi haszna van a szélnek? ezt tanultuk feleletül: „Nyári meleg napokon jól esik ha fúj". Az ásványtanból annyi jut eszembe, hogy a kövek nem nőnek. Tanultuk a Györke földrajzát „Erdély kies ország", ennek sok hasznát vettem. Most is elmondanám az egészet egy átolvasás után. A tananyagot írtuk, egyik a másikéból másolgattuk.

Az említett műveken kívül tanultuk a Kis és Nagy kátét, fő és táblán való számolást, Szenttörténeteket. Az öreg mester tanította az énekeket, ezek közül a zsoltárokra fektette a fősúlyt. Énekeltük az osztrák hymnust, de más szövegre. Fia, Károly, ki szép író volt, előnkbe írt. Nagyon szerettük, mert népdalokat írt. Pl.: „Akkor szép az erdő, mikor zöld." Másnap folytatta: „Mikor a vadgalamb benne költ" stb. Sok mindenre oktatott mesterünk, tudott büntetni, jutalmazni. Ha kedve kerekedett néha, egy-egy félvéka piros almát vagy diót szórt el a régi iskola földjén. Örvendett a kapdosáson, egymás kezét, lábát tapodtuk le ilyenkor nagy igyekezetünkben. Nagyobb tanulókat temetésekre is elszokta vinni; addig a kisebbekre a mesterné asszony ügyelt fel, hogy össze ne tépjék egymást.

A harang megkondításakor, ha halottaknak harangoztak is, mindnyájan felállottunk, mondván: „Dicsőség Istennek!“ A templomba minden szombaton este és vasárnaponként reggel énekszóval párosával mentünk, énekelvén: „Isten szent házába bemegyek.“ Rendesen ezt a sorát az éneknek „És hálát adok szüntelen, Tenéked Úr Isten“ ezt már a templomban, az orgonánál fújtuk el. Alatta is jártunk karácsonyban vers mondani, de húsvétban ritkán, mert ekkor beszünt az iskola.

Mikor a harangozó a templom kulcsáért jött, mely rendesen a régi iskolaház ajtósarkánál állott, ha a mester jó napot akart szerezni nekünk, intett az egyiknek s az hirtelen a nyakába ugrott, ezt követte a másik, harmadik, a harangozó igyekezett magáról lerázni, némelykor sikerült is, de többször leteperték s ekkor az egész iskola gyermekei reá kalangyára feküdtek; aki nem tudott felmászni, azt az egyik nagyobb tanuló segítette fel. Volt is röhögés. A harangozó jó termetes ember volt, nem haragudt érte, csak mosolygott. Bizonyosan megkapta érte az ellenértéket a mest'uramtól jó dohány képében. A tornászatot a birkózás pótolta, mely gyakran verekedéssé fajult; ezért kellett a zöldmázas kemencét erős lécekkel megvédelmezni.

Büntetett vesszővel, összefont virgáccsal. Plágával, tenyérbe csapással, amit mi pogácsának hívtunk. Ha a megcsapandó nagyobb fiú nem akart lefeküdni, intett egy másiknak, lecsipték lábáról, felfektették a „bankra“. Egy ily módon lefülelt mondá: „Egyet elengedek a mest'uramnak, hadd üssen, de többet nem.“ Most már rajtam áll hányat üssek rád. Járt a körmös, mogyorófa pálca is. Kisebb büntetés: „Kacagjátok le“. Ha többen követtek el büntetésre méltót, a kevésbbé bünöst a szék közelébe fektette s így tovább, míg a legbűnösebb a végén foglalt helyet, ekkor leült egy székre, úgy csapott rájuk egy hosszú vesszővel, természetesen a szék közelében fekvőt nem érte.

Kis koromban velem tréfálkozván kérdezte, melyik több: Kádár, huszár, határ? Nem tudván kérdése nyitját, mindig a „határt“ mondtam. Mosolyogta okos feleletem. Ezt mindaddig ismételte találkozván az utcán is vele, míg rendes feleletet adtam.

Tavaszi napokon, többnyire szerdán, szombaton délután, mikor rendesen vallás óránk volt, melyet nem igen szerettünk, elkértük hogy engedjen játszani. Sokszor azon feltétellel, kikötés mellett adatott meg, ha tojást viszünk érte. Vittünk nem is egyet, hanem többet is, úgy hogy megtelt vele a vakablak. Pedig tyukja sok

volt, félvékával szórta a szemet tyukjainak. A nagyobb fiuk örömest segítettek a pajtában végzendő dolgokban. Játékaink voltak: Mit áss cigány? Lengyel László, kis pénz, de csók nélkül, angyal és ördög, labda, bakkfütty s több efélék.

Végezetre öreg mesterünk is itt hagyott. Mészkőre költözött, hol egy kis birtoka volt neje után. Szerette a kisüstöst és szőlőlevét. Sok adoma maradt fenn róla.

Árkosi Jánossal újidők szelleme köszöntött be. Az iskola új felszerelést nyert, amennyiben olvasó és abc-és táblákkal láttattak el, ami ezelőtt nem volt. Most ABC-és könyv nélkül is tanulhattak. Használatba vette a Gáspár és Kovácsi olvasókönyv külömböző osztályra szóló könyveit. Ebből tanította meg az imákat, melyeket kell elmondanunk reggel, ebéd előtt és este, mert azelőtt mikor lefeküdni indultunk, a Miatyánk-on kezdtük, a Hiszekegy és tizparancsolattal végeztük. Azelőtt a római számokat tanultuk; most az arab számjegyekkel a négy alapműveletet, sőt a közönséges törtek ismereteiből is nyertünk oktatást. A krétára külön kellett krajcárokat hoznunk. Tanultuk az ásványtant; növénytannal kapcsolatosan tanította az oltás különféle nemeit, de csak az osztályban és nem gyakorlatilag a természetben. Amit eddig tanítani nem volt szabad, a magyar történelmet. Különösen Mátyás királyt ismertette tűzetesen. Hazafias verseket: Harminc nemes Budára tart. Hazafias énekeket, mint: Egy az Isten, kit hiszünk, egy legyen királyunk, stb. Tanította a nagyobbaknak a Lámentatiók-at, Jeremiás siralmait, melyeket Nagycsütörtökön és Nagypénteken az isteni tisztelet alkalmával énekeltetett, orgonával kisérve. Olvastatta Nagy Péter írta Szenttörténeteket.

Behozta a szálkásírás olvastatását. Különböző leírású prédikációkat adott olvasni. Össze kerestette a kontraktusokat, szerződéseket, ezeket olvastatta. De leginkább szerettük azokat, melyeket a Torockón iskolázott emberek írtak, mert írásaik kerek gyöngy betüvel irottak, megközelítették a nyomtatást.

Azok pedig, kik Tordán jártak az iskolában, onnan nyerték, szerezték ebbeli tovább ismereteiket, nem birtak ezek szépségével, szálkás betüket használtak, ezektől tanultam meg a horgos „r“-t írni, bajosan voltak olvashatók.

Amíg a régi iskola helyiségben voltunk, nem kellett gondoskodni a tűz csinálásról, mert egész éjjel égett a tűz. Akkoriban, ha a tűz elaludt, bár szorgalmasan takargatták, nehezen juthatott hozzá. Ki kellett csehelni, acéllal, kovával, taplóval kellett felsze-

relve lenni. Ekkor kénet tettek a tüzet fogott taplóra s egy szalma tekercsbe téve addig csóválták, míg lángra lobbant. A gyújtó még nem volt közhasználatban. Mikor aztán az új iskola helyiségbe költöztünk, használatba jött a gyufa s aki előbb felment az iskolába, az gyújtott tüzet a rektor szalmájával, gondoskodni kellett alkalmas szárazfáról, mert az általunk hordott nyersfa nehezen fogott tüzet. A tisztogatást, seprést a nagyobb leányok végezték úgy reggel, mint délben.

A vizhordás a nagyobb fiuknak volt kötelessége. Mindenki tartozott a cseber beszerzésére ősszel két-három krajcárt hozni. A vizmerítés ebből egy csatlós mázatlan csuporral történt, de kis fakártyust is használtunk. Vizhordásra rendesen öt fiú ment. A várkútból hordták a vizet. Sokszor térdig érő sárban kellett cipelni rudakon, emelni felváltva. Az ötödik a kantát vagy a kártyust vitte, mellyel a csebret megtöltötték.

Tintát legtöbb esetben a mestertől vagy a rektortól szereztük be, mely zöldgálic, arábiai gumó vagy galles, borecettel készült. De ezt a tintát, mivel később divatba jött réztollat marta, elhagytuk vagy készítettünk magunk a kormos üst fenekére ecetet vagy vizet csepegtettünk, ebből fogott tintával éltünk. De készítettük fagyalfa fekete bimbójából vagy magjából. Szines tintát pedig bodzafa érett magjából, de ez nem sokáig tartotta meg lila szinét.

Tintatartó ahány tanuló annyi féle volt. Volt hazai fazakasok készítette veres-feketeszinű kalamáris. Volt zsebbe tehető kis orvosságos üvegből, de ez könnyen dölt, ezért kifogtunk rajta, mert megtöltöttük vattával, ez a tintát felszívta s ha kidőlt nem volt baj, mert nem folyhatott ki, ebből kihúztuk a tintával telitelt vattát, kiszorítottuk a pennánkba. Porzót is használtunk, ezt egy aranymosó vén romántól vettük. Ő volt a falú „pápá"-ja. Ciménél fogva a falú felszegen tartott országgyülésének elnöke. Beiktatását különös módon hajtották végre, melynek leirása nem az iskola történetébe való.

Egy mesternél, rektornál sem volt óra. Mégis betartották óra számra a tanítást. Délben, miután elmondottuk az asztali áldást, mindnyájan tarisnyáinkhoz szaladtunk. Vele lerántottunk a szegről 5—6-ot is. Úgy ültünk asztalhoz. Nyársak özöne került a tűzhely elé szalonna piritásra.

Ebből rendesen összeveszés lett, mert leverte egymás szalonnáját, amely hagymával volt megspékelve, a tűzbe. Cserélték ki ilyenkor ételeiket is. A bicsak kölcsönzés járta, „csak úgy adatom kölcsönbe, ha kalappal adod vissza", azaz az elfogyasztandó ételből

szúrt a bicsak végére. Ha valamelyiknek különös jó étele volt, ehhez mentek: „Isten küldte kis kosarát, ki nem adja falatját, farkas kapja malacát", így jutottak aztán a jobb falathoz.

Árkosi János idejében vette kezdetét a rendszeres vizsga. Biró Samu aranyosköri gondnok elnökölt. A konfirmációra készülők az iskola végeztével a rákosi határon, a Piricske oldal csak a legészakibb felében termő rózsa szinét sokáig megtartó gyopárból készítettek koronát, koszorut az asztala felé és a szószékbe a pap feje fölé. Utánna, ami eddig szokatlan volt, táncra perdültünk. Erre mindenki hozott 3 krajcárt az egy szál cigányból álló bandának. A szürkületig jártuk fiuk, leányok vegyest. A szülők gyönyörködtek csemetéikben.

Ekkor elbúcsuztunk az iskolától: „Jó éjszakát adjon Isten tiszteletes rektor urnak, tiszteletes rektorné asszonynak".

*Kádár József.**)

---

*) Örömmel közöljük öreg barátunknak, az *Erdélyi Irodalmi Társaság* tiszteleti, az *Unitárius Irodalmi Társaság* választmányi tagjának ez értékes és kedves visszaemlékezését. Reméljük, hogy írásaihoz még többször lesz szerencsénk. *Szerk.*

Ima.

Mondotta dr. Boros György püspök beiktatása alkalmával a kolozsvári templomban 1928. nov. 18-án **Gvidó Béla** esperes-lelkész.

Örökéletű Isten, mindenható felség, kiben biztunk eleitől fogva. Bizó hittel szállnak hozzád most is imádságunk gyermeki szavai, hálás szivünk kegyes érzelmei, világosságot kereső lelkünk szárnyaló gondolatai. Áldozunk jóságodért, atyai szeretetedért, bölcsességedért és gondviselésedért. Tégedet keresünk, ki mindenütt jelen vagy. „Hajlékodba, templomodba ime bejöttünk“, hogy lakozhassunk te veled, kit az egeknek egei be nem foghatnak. Vallomást teszünk, hogy élsz és uralkodol magasság és mélység felett. Hatalmad alatt áll a nagy világ, dicsőségedet szolgálja ég és föld. Uram, te voltál eleitől kezdve és te megmaradsz minden időben. Te vagy a soha el nem muló szeretetnek *örök forrása*, ezért akik szeretetben élnek és lakoznak, te benned, te veled élnek és lakoznak szüntelen. Ez a forrás szétárad s megtermékenyíti a léleknek gyönyörűséges mezőit, szépséges helyeit, minden nemes alkotásaiban, minden jóságos intézményeiben bolyongó földi életünknek. Ebben a forrásban visszatükröződik világító napoknak arany sugara s életnek leheletét viszi mindenfelé, még ködhomályos, sötét borulaton keresztül is. Erő van, lüktető erő van e forrásban, mely tengermélységű kincseit, drágagyöngyeit hozza elő a te gyermekeid életének, Isten, jó Atyánk! . . . Oh, ez az erő a bátorság lelkét adja a te Isteni lelkedből, a cselekvés, az alkotás hatalmát adja a te Isteni hatalmadból reménykedő gyermekeidnek, munkálkodó és bizakodó népednek.

Emez erő által lehetnek boldogok az emberek, emez erő által létesültek intézmények, melyeknek célja Isteni akaratod sugallata szerint a léleknek művelése és megtartása; a művelődés, a haladás és fejlődés fokozatos munkálása, a vallás és egyház keretében, jegyében, szentélyében is . . . Az emberi művelődés és a te Isteni gondviselésednek megnyilvánulásaiban ez az erő csodatevő volt s

hisszük, hogy csodatevő lesz, mint volt eleitől kezdve, mert kitöltötted lelkednek erejét, Uram s megdicsőitetted magadat bölcs vezérletedben, atyai gondviselésedben, megtartó szabadításodban.

Nagy a te hatalmi erőd!

Irányt jelölsz úttalan pusztákon. Szenvedések tengerén átvezetsz. Sziklaköveken is forrásvizet fakasztasz. Börtön, halál, koporsó mind elenyésztek és elenyésznek, hogy az igaz diadallal örvendhessen az eszmék és eszmények győzelmében.

Előttünk áll és felettünk ragyog most is szüntelen ama vezérlő keleti csillag, mely a zsarnoki önkény sötét táborán keresztül egy világbi odalmat annyi lelki fénnyel, melegséggel táplál éltet, időtlen idők óta . . . Ah! sötét éjben fényes csillag, szenvedések tömkelegéből kivezető út, a búsulás könnyeivel öntözött hit olajágának reményteljes megújulása: a lélek és élet országának megtartó bástyái.

Csodatevő a te erőd, öröklé.ü Isten! Pásztorfurulyából zsoltáros zsolozsma árad s bebalzsamozza a folyók mentét s a hegyek magaslatait. Jászol dalból az örökéletnek beszéde olvad fel: *az igazságnak útjában vagyon az élet és az ő ösvényének útja halhatatlan.*

A kereszt jelvény lesz s a hitnek tűzfényű lobogójával vezet. Töviskoszorú, kőkoporsó és sirhantok felett szebb tavasznak örökzöldje díszeleg. Őszitájban hulló falevelek sárgult táboránál virágos kertekben fehér rózsa s a nem egyszer vérrel áztatott és megszentelt mezők barázdáiban az új vetés, biztató jövő felé tekintenek, hol bizonyosan szebb lesz az ének, tisztább a dal és elevenítőbb a tűzajkú prófétáknak beszédes igéje: „Ne féljetek azoktól, kik a testet ölik meg, mert a lelket nem ölhetik meg soha, sohasem...“ Lelki magaslatnak határvonalai között ez a lüktető erő árad szét a vallásban, az egyházban, örök forrás te tőled, Atyánktól, Istenünktől . . .

Éreztük ez áradatot hitvilágunkban, vallásunk, unitárius egyházunk megalakulásánál, fejlődésében, történetében: a küzdelmekben és vivmányokban; kereszttűzben, sziklabörtönben; az elnyomatások szomorú korszakában s a lelkiismeret szabadságának annyi diadalünnepén, mert te adtál nekünk bölcs vezéreket, felkent ajkú főpásztorokat, önzetlen elöljárókat, kik a lelki világosságnak erős harcát megharcolták, Dávid Ferencünknek szent örökségét, a te oszthatatlan isteni egységedet megőrizték nemzedékről nemzedékre, évszázadokon keresztül. Lelked mennyei áradatát érezzük most is, mikor a főpásztori szent örökséget gyermeki lelkünk egy-

hangú elhatározásával érdemeinél fogva arra hivatott prófétád kezeibe tettük, ki imádásod szent napjának emez ünnepi órájában a közelből és távolból egybesereglett nők és férfiak, ifjak és öregek gyülekezetében fogadást kiván tenni előtted, hogy hű lesz te hozzád, hű lesz népéhez, hű lesz az élethez.

Imádkozunk emez áldozatos órában a főpásztorért s a te isteni segedelmedért, édes atyai áldásaidért. Minden áldásoknak Istene, áldd meg új főpásztorunkat is minden te áldásaiddal. *Elégitsd meg a te házadnak kövérségével és a te szentségednek és gyönyörűségednek folyóvizével, mert nálad vagyon az életnek kútfeje.* Szivét, érzelmét töltsd be a te szeretetednek bőv mértékével, hogy azzal élhesse és cselekedhesse a te szent fiadnak, az Úr Jézusnak evangéliumát, mindeneknek épületére és építésére. Prófétai ajkát az igazság tűzfényű szavával ékesítsed, hogy bölcs legyen ítéleteiben és tökéletességre igyekvő minden cselekedeteiben. A dicsőült nagyoknak, elődeinek szellemi fényével világolj előtte, hogy egyházunk hajóját az élet tengerének most oly különösen zajgó hullámai között is biztos rév felé vezethesse. Áldd meg a helyeket, hol él és munkálkodik, a családot, az iskolát, a templomokat, a társadalmat, az egyházat, az embereket és a kulturintézményeket, rend, rang, faj és nemzeti különbség nélkül. Áldd meg a rokon- és testvérlelkeket, innen és túl a határokon, a tengereken. Áldd meg a városť s annak vezetőségét, a földet, a hazát, a királyt, a Régenstanácsot . . . Mindenható felség, egy örök Isten, kiben biztunk eleitől fogva s bizunk minden időben, hallgasd meg könyörgésünket. A gyermek imádkozik az atyáért, a tanítvány a mesterért: kedvezz a mi főpásztorunk drága életének s áldd meg végezetre is őt az eszesség és bölcsességnek lelkével örökkön örökké

Ámen.

A kereszténység sorsproblémája.

A kereszténységben az, ami benne történetileg meghatározott és ami fölötte áll a történeti változásoknak, tehát az, ami időbeli és az, ami független a muló időtől, nem úgy viszonylik egymáshoz, mint a tartalom a formához; a valóság nem az, hogy az őskereszténységben az elképzeléseknek, érzelmeknek és megfejtéseknek egy csoportját, mint minden helytől és időtől független tényeket külön választhatjuk a történeti adottságoktól. *) Ellenkezőleg. Az őskereszténységben minden egyetlen szempont alá került, a történelem szempontja alá. Az, ami a történelmi változások felett áll s ami a történetiségnek hátteret ad, olyan valami, amit mi a maga teljességében valószinüleg sohasem fogunk megismerni. Lehet a létet ebből a szempontból is tekinteni. Azonban ez az utóbbi szempont épen azért, mert az örökkévalóságot apró részleteiben soha megismerni nem tudhatjuk, nem is tényismereteinket bővíti, hanem inkább értékelő képességünket növeli. Természetesen ha minél jobban ismerjük a történeti eseményeket, annál világosabban érthetjük az örökkévalóságnak szempontját, mert hiszen mi az örökkévalóságot a mulandóságban, az abszolutot a relativumban szemlélhetjük. Ránk nézve csak konkrét tények vannak, az absztrakt valóságok túl esnek az érzékelhetőség határain.

Mindazonáltal van tudomásunk a muló dolgokon túllevő örökkévalóságról, azonban ezekhez az ismeretekhez egészen másként jutunk, mint a történeti ismeretekhez. Az emberek gyakran összecserélik e kétféle ismeretet s azt hiszik, hogy ha csak a konkrét tényeket vizsgálják, pusztán ennyiből meglátják a titokzatos hátteret is; vagy megfordítva, ha csupán nagy vonásokban elmélkednek, tisztán e képzelődő bölcselkedés alapján megismerhetik a konkrét, a történeti valóságot. Sokan hiszik, hogy ha mai életmódjuk helyett

*) Dr. Martin *Dibelius*: Geschichtliche und übergeschichtliche Religion im Christentum. Göttingen, 1925.

egészen úgy élnek, mint éltek az őskeresztények, ez által közelebb jutnak az igazi kereszténységhez. Mindez tévedés. Aki csak az egyes fákat nézi, nem látja az erdőt s viszont aki az egész erdőt nézi, megbotolhat egy száraz ágban.

Nem az igazán keresztény, aki az őskeresztények szokását s életmódját szolgailag lemásolva utánozza, hanem az, aki az őskeresztények történeti életén keresztül megnyilatkozó vallásos örök értékeket a mai idők igényei s korlátai között is minél teljesebb mértékben érvényesíteni tudja.

Gyakorlati vonatkozásban nem az tehát a kérdés: hogyan éltek az őskeresztények, hogy aztán mi is épen úgy éljünk; hanem ez: ha a kereszténységnek örök értékeit állitjuk mai életünk közepébe, vajjon jobb, boldogabb, üdvezítőbb lesz-e ez által életünk?

A világ, amiben élünk, tele van nyomorúsággal. E nyomorúságot nem a világfelfogások egymással ellentétes volta, hanem az érdekek kereszteződése okozza; az emberek nem szemben állanak és vitáznak, meg küzdenek egymással, hanem egymás mellett elhaladva igyekeznek egymás elé kerülni. Arról tehát ma nem lehetne beszélni, hogy mindnyájan egy nézeten, egy *hit*-en legyünk, csak arról beszélhetnénk, hogy miképen lehessen e mai kiméletlen, lehetetlen, mindent megsemmisítő őrült hajszát, ezt a mai modern életet egy olyan nagy szövevényes kultursynthézisbe fonni össze, amely a maga történetiségében (úgy, ahogy azt tényleg éljük) az örökértékű célok és eszmények szerint menjen végbe. Ezt a mai összehordozott, összebogozott, egymás iránt semmi rokonszenvet nem érező, céltalan, halálos versenyfutást, ezt a mai modern életet, hogyan lehetne egy problémába fogni össze, amely problémának neve: a sors.

Ez a kereszténységnek mai legnagyobb problémája: *a sors problémája*, tehát az, hogy hogyan lehetne az emberiség magán- és tömegélete a keresztény életeszmények, a keresztény életcélok, a keresztény vágyak és remények megvalósulása. Röviden: *miképen lehetne a kereszténység a modern embernek és a modern emberiségnek sorsa?*

Ez nem olyan probléma, amely elméleti úton megoldható. Csak életmód és életforma által lehet nyitjára találni. Benső, lelki megélése és élése szükséges e problémának, mely a sorsnak *igen*-t tud mondani, ha az kivánatos; és mer és tud azzal szembeszállni, ha az nem kivánatos. Az kell ide, hogy ne a sors vigye az embert, hanem az ember, illetőleg az emberiség határozza meg saját sorsát.

A sorsot is, a választás szabadságát is Isten adja. Ami a kereszténységben a sors, szintén Istentől való. Ennek a sorsszerű kereszténységnek megélése elszakítja az embert ez időbeli világtól s az örökkévalósággal köti össze. Az így létrejövő új viszony egy súlyos kötelességet jelent a keresztény emberre: az örökkévaló célok és értékek szerinti életet a földön. Krisztus keresztje két dolognak: a világtól való elszakadásnak és e világban való új életnek szimboluma. A keresztény ember nem lehet aszkéta, nem vonulhat félre a világtól: benne kell, hogy éljen abban és mégis más kell, hogy legyen, mint az. Ez a szükséges világszerűség, de nem a régi, hanem az új világ szerinti földi élet az, ami hivatva van a mai emberiség sorsproblémáját megoldani. Az olyan hit, mint a buddhizmus, melynek nincsenek a valóságba lenyuló gyökerei, az emberi lét mai sorsproblémáját nem is tudhatja megoldani. Minden olyan életmód, amely az életet nem veszi valóságnak s azt hiszi, hogy mindennapi életünk, mint a ruhadarab, levethető, meg újra felvehető, s ennélfogva azt akarja, hogy a való élet megtagadásával egyszerre ábrándokat éljünk valóságként, — hiú ábrándozás. A kereszténység hivatása e földön nem ábrándoztatni, hanem a mai tényleges, reális életet az örökkévalóság eszméivel és eszményeivel meggazdagítva egy új, jobb, boldogítóbb életté alakítani át. Az örökkévalóság számunkra csak történeti viszonyok között valósítható meg. A való viszonyokat reálitásuk megfosztása nélkül keresztény sorssá alakítani át — — ez a kereszténységnek sorsproblémája.

Dr. Borbély István.

Régi cura pastorális-elmélet vagy új, gyakorlati lelkészképzés?

Amidőn, egy ideálisan használható s hiveink vallás-erkölcsi életében feltétlenül célravezető cura pastorális szabályzat-tervezethez ha csak egy téglarakásnyival is hozzájárulni óhajtok, engedje meg olvasóm, hogy írásomat „észrevételek“-nek nevezhessem. E kérés megtevésére több okom van. Egyik, hogyha én a cura pastorális ideális gyakorlásának módozatait, eszközeit teljes részletességgel ismertetném, a lelkészek előtt ismert s neves elődök által sokszor és teljes részletességgel kimerített tárgykört ismertetnék, amely tény véleményem szerint csökkentené írásom elméleti értékét.

Másik okom az, hogy meggyőződésem szerint a cura pastorálisnak célravezető gyakorlása a sziv és lélek nemes gondolatainak és fenkölt érzéseinek munkája, amit skatulyázni, paragrafusokba szedni nem lehet, minthogy eredménye az azt gyakorló egyén képességeitől, lelkiismeretességétől s a helyzet, az adottságok helyes felismerésétől függ.

Harmadik okom pedig az, hogy amidőn egy cura pastorális szabályzat-tervezet megalkotásával orvosságot keresnék egy már meglevő sulyos hitéleti betegségünk — a közönyösség, hitetlenség, egyháziatlanság s más közismert mulasztások — gyógyítására, meggyőződésem ellen cselekszem, amidőn a gyógymódot a már közismert elméletek ismétlésében keresném akkor, amidőn a betegség okát egészen másban látom.

Mert nem az elméletek, a gyönyörűen megírt cura pastorális tervezetek hiányában van a hiba, hanem az azt gyakorolni hivatott vezetőkben, akik az akadémia padjaiban, e téren bőséges mértékben hallott s elsajátított elméleti tudásuk aprópénzét a gyakorlatnak csodálatos gyönyörüségeket és lelki szépségeket magában rejtő csengő, drága aranyává átváltani nem óhajtják.

Tudom, hogy e kérdés csak sokoldalú szempontok mérlegelése árán oldható meg. E szempontokat óhajtotta szem előtt tar-

tani egyházi Főhatóságunk is, amidőn az összes lelkészektől, ezelőtt két évvel bekért cura pastorális gyakorlatokból összeállítandó tervezetkisérlettel óhajtja injekciózni nem egészen szilárd alapokon nyugvó hitéletünket.

Lelki szemeimmel magam előtt látom egyházi Főhatóságunk vonatkozó köríratára beérkezett jelentések tömegét. Látom, hogy kisebb-nagyobb részletességgel mindannyian ismertettük az általunk gyakorolt pastorális módokat és eszközöket: „Végezzük a lelkészi hivatás előírta legfontosabb teendőnket, keresztelünk, esketünk, temetünk, imádkozunk, prédikálunk, híveket, betegeket, fegyenceket, özvegyeket és árvákat látogatunk. Egyleteket, dalárdákat, köröket alakítunk, felolvasásokat tartunk, ünnepségeket rendezünk, lakodalmakon, keresztelőkön részt veszünk, torozástól elmaradunk s másokat is eltiltunk. Urvacsorát osztunk, vallásos füzeteket, propaganda íratokat szétosztunk, jótékonykodunk, könnyeket letörlünk, hiveink ügyes-bajos dolgaiban eljárunk, jó tanácsokat osztogatunk, parolázunk, kezelünk, kölcsönadunk, összeveszett házastársakat kibékítünk“ ! . . . és sok mindent teszünk ! ! . . . *De vajjon tesszük-e ?!!* és ha igen, vajjon azzal az igazi keresztényi szeretettel, evangeliumi türelemmel, elhívatottsággal, amely egyedül építheti a mi hitünk, egyházunk és mindennemü kulturkincsünknek ma annyira veszélyeztetett drága épületét ? ! És még mennyi mindent teszünk, amit nem kellene és mennyi mindentől tartjuk magunkat távol, ami pedig csodálatos szép hivatásunk méltóságát, értékét s népünk boldogságát emelné !

A tárgy, mellyel értekezésem rövid keretein belül foglalkozni óhajtok, nagyon érdekes, korszerű és óriási fontosságú. Fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a cél, amelyet a cura pastorális fogalma magában rejt és amelyet kivitelben maga elé tűzött, mint a hithűségnek, egyháziasságnak s minden szépnek, jónak, nemesnek úttörője.

E kérdés belekapcsolódik abba a lelki forrongásba, mely a nemzeteket, mint nemzetiségi egyedeket és vallásos csoportokat ma különösen izgalomban tartja. Nemzeti, kisebbségi és társadalmi eszméktől ízzó társadalmi és nemzeti életünk célja, hogy egy dícsőségesebb, szeretetben teljesebb, emberibb világot építhessen a régi romjain. Munkásságunkkal, egész hitünkkel és erőnkkel mozgalmakba kell belekapcsolódnunk nekünk is, kiket e fontos munkára lélekből fakadó elhivatottságnak kell vezérelnie, hogy lelkileg, szellemileg, erkölcsileg és anyagilag jól alapozott munkásokat nevel-

hessünk egyházunk egyetemének és nemzetünknek, amelyeknek hű gondozására küldettünk ki, mint a jó pásztor a nyáj őrzésére.

A cura pastorális elméletével foglalkoznunk erkölcsi kötelesség s annak a gyakorlatba való át nem vitele bűn. Vajjon sokan és hányan vagyunk bűnözők?! Egyházunk cura pastorális munkájának azon fontos vallás-erkölcsi alapelvekből kell kiindulnia, *mely nemcsak tan, hanem élet is.* Jézus tanításaiból és élete példáiból merített szeretet, egyszerűség, erkölcsösség és vallásosság. A cura pastorálisnak az emberi természet két fő szükségére kell irányulnia, a *testi* és *lelki* szükségletére s ennek megfelelően nekünk lelkészeknek különösen e két téren kell az evangéliumi erőkkel népünk nemzeti és kultur-kincsei gyarapításának segítségére sietnünk. Ámde a segítő kéznek, mindeniknél egy és ugyanazon forrásból kell erednie: a keresztényi szeretet, rokonszenv és könyörület örök ízű forrásából.

Ilyen szereteten alapuló cura pastorális célja nem lehet más, mint az önkéntes hitápolás, erkölcsnemesítés, önfeláldozás és áldozatkészség gyakorlása, az egyházi, illetve hitéletünk belső betegségeinek gyógyítása, a meglevő egészséges élet továbbfejlesztése, az egyházhűség ápolása, a templomlátogatás gyakorlása, az ünnepek méltó megszentelése, az ifjúság nevelése, helyes irányban történő képzése. A cura pastorálisnak helyes irányba kell terelnie a társas életet, a művelődést, gondoznia a gyülekezet elhagyottjait, szegényeit, árváit, ügyefogyottjait is, egy szóval minél szélesebb körre kell kiterjesztenie társas ténykedéseit. Mindezen munkásságnak azonban nem az egyházon s hitünkön kivül idegen talajból, hanem magának egyházunknak, hitünknek testéből és lelkéből kell táplálkoznia. A mi húsunkból való hús, a mi vérünkből való vér nevelése, a cura pastorális célja, mely cél nem állhat az evangéliumi tanításokkal és erkölcsökkel ellentétben, hanem egyedül és kizárólag a jézusi hitből fakadt unitárius hitnek és szeretetnek áldásos gyümölcseit kell termelnie és ápolnia. Buzgó hitnek buzogása a hitért, szeretetnek munkája az egyházban a szeretetért. Ezen célnak szolgálatára életet szentelni, felemelő gondolat, minthogy e célra való törekvés az életnek vizét fakasztja. E célért Jézus érdemesnek tartotta meghalni, mi ezért tartsuk szükségesnek élni!... Ime vázlatosan a cél, mely felé a cura pastorális-nak törekednie kell! A célnak hangsúlyozása talán szükségtelennek látszik akkor, amikor ennek megfelelő, céltudatos és legtöbb eredményt igérő eszközeit, módozatait kell keresnünk, de nem szabad felednünk,

hogy *cura pastorális céljának jelzése részben az eszközöket is mutatja.*

A cél rövid ismertetése után rátérhetünk azokra a legfontosabb módozatokra, eszközökre, amelyekkel a cura pastorális eredménye fokozható.

Itt elsősorban a *szószéket, a lelkésznek prédikátori szerepkörét* legyen szabad hangsúlyoznom. Ez az eszköz az, amely legtágabb teret nyújt a célok elérhetésének irányításában. A prédikáció s általában a gyakorolt szónoklatok, beszédek, minthogy tárgyukat a vallás-erkölcsi élet óriási mezejéről veszik, kitérhetnek mindazon tényezőkre, mik az érzelem és akarat meggyőzésében fontos tényezőkkéot szerepelhetnek.

Az ima áhitatból származik, amely nem egyéb, mint a vallásos léleknek Isten után való és megszentelődésre váró föltétlen vágyakozása. Isten mindig kapcsolatban van velünk, csakhogy nem érezzük mindig ezt a kapcsolatot. A valódi áhitatos ima akkor fakad lelkünkből, ha a vallásos érzés oly erővel tölti el és ragadja meg bensőnket, hogy ez az érzés minden más lelki folyamat felett urrá lesz bennünk. Ilyen értelemben az ima a vallásos közönségből is hasonló érzést vált ki, amely előkészíti a hallgatóságot Isten igéjének befogadására.

A cura pastorális eszközei között a hitébresztés és hitszilárdítás terén fontos helyen kell említenem *a bibliaterjesztést, a bibliamagyarázó órák rendszeres bevezetését*, amely egyházunk hitéletéből — fájdalom — csaknem teljesen ki van zárva. Pedig a biblia alapos ismerete és megértése nélkül nincsen valódi öntudatos hitélet. A biblia igazi közkincsünk, a hitetlenséggel, babonával, vakhittel és vallástalansággal szemben igen értékes védő és támadó fegyverünk. Luther szavait idézve: „Vigyázzatok, hogy a ti gyermekeitek a szentírás helyes és alapos ismeretébe korán bevezettessenek, mert ennek ismerete nélkül ravasz ördögöket ugyan nevelhettek, de becsületes és jellemes embereket soha!“

A vallásos iratok és ismeretterjesztő füzetek minél szélesebb körben történő *terjesztése* a cura pastorálisnak szintén egy igen célravezető eszköze. Egyházunk hitéletének többirányú emelkedését jelentené, ha mi is a legnagyobb buzgósággal terjesztenők a teljesen unitárius szellemű vallásos iratokat, újságokat, füzeteket, mert minél több és jobb vallásos iratot adunk hiveink kezébe, annál erősebbé tesszük hitüket, öntudatukat, szilárdabbá erkölcsüket, virágzóbbá egyházunkat.

A cura pastorálisnak egyik leghatalmasabb eszköze *az ifjúsági egyletek alapítása, szervezése.* Ne kicsinyeljük le a hivek gondozásának ezen módját. Különösen városon van óriási jelentősége az egyletek alakításának, hol az ifjak ezerféle csábításnak vannak kitéve. Ilyen hathatós eszköz még *a vasárnapi iskolák rendszeres működése,* mit nálunk még — sajnos — nem elég céltudatosan, kevés odaadással s még kevesebb ambicióval gyakorolunk. Az egyletek keretein belül fontos *a dalárdák, énekkarok, műkedvelői gárdák alakítása, szervezése. Téli és tavaszi időszakokban közös varró-, fonó-, illetve kötő-délutánok, esték életbeléptetése.* Itt különösen a papnékra vár fon'os hivatás. *A betegek, árvák, elhagyottak látogatása, felsegélyezése, nép- és ifjúsági könyvtárak felállítása* és más ezekhez hasonlók, ame'yek hely, körülmények s az azt gyakorló egyén képességei, lelkiismeretessége szerint változtatva s módosítva bár, de megvalósítandók.

Az eddig felsorolt eszközök csaknem kizárólag a gyülekezet, a család és egyesek erkölcsi, szellemi és lelki javainak gyarapítását célozták s most ki kell térnem azon eszközökre, amelyeket az anyagi javak gyarapítása érdekében kell szem előtt tartania a lelkésznek. Minthogy a cura pastorális gyakorlásának cselekvési tere nálunk inkább a falú, csaknem természetes, hogy eszközeit elsősorban a mezőgazdaság tág mezejéről kell vennie. A cura pastorális nagy munkájának ez a legkényesebb része s a cura pastorális munkát végzőnek rendkívül tapintatosnak kell lennie az eszközök megválasztásában és felhasználásában.

Ilyen, az anyagiak terén felhasználható eszköz a gazdakörök létesítése. A gondolatok kölcsönös kicserélésével nemcsak a mezőgazdaság körébe vágó kérdések iránti érdeklődést ébreszti fel a kör, hanem elvonja hiveinket a korcsmázástól is, ébreszti az írás-olvasási kedvet, tervszerű, előnyös összeköttetések kiépítésével, olcsó beszerzési források megteremtésével lehetővé tesszük, hogy hiveink kedvezményes áron juthatnak olcsó nemesített vetőmagvakhoz, fajállatokhoz s gazdasági gépekhez, eszközökhöz stb. Ép ezért a cura pastorálisnak síkra kell szállnia ezen eszközök felhasználhatása érdekében.

A háziipari tanfolyamok rendszeres és szakszerű beszervezése, tartása népünk anyagi boldogulását hathatósan segítené elő. Hiveink szegénységének, anyagi nyomorúságainak ép az az egyik főoka, hogy nincs téli foglalkozása, télen is abból kénytelenek élni, mit nyáron, a mezőgazdasági idő alatt kerestek maguknak.

A fogyasztási szövetkezet hasznos és szükséges volta ma már bebizonyított tény. Népünk s társadalmunk átalakításában elismerésre méltó helyet foglalt el. S tekintve, hogy az ily fogyasztási szövetkezetek vezetője, más képzett ιgyén hiányában falun legtöbbször a lelkész, hivatásához illő és méltó, hogy e szövetkezeteket népe anyagi erejének növelésére, szükséglιtei kielégítésére használja fel.

Állattenyésztés, gyümölcstermelés, méhészet, tejszövetkezet, közhasznú takarékpénztár létesítese mind megannyi célravezető eszközei az emberszereteten alapuló cura pastorálisnak. Az ilyen egyesületek, a mezőgazdaság körébe vágó egyletek tömörítik, öntudatra ébresztik népünket s ideje, hogy kisebbségi sorsunkban öntudatos magyarokká is legyünk már egyszer.

Fontos a cura pastorális gyakorlásánál *a hiveknek minél gyakoribb személyes látogatása, amit a lelkészeknek semmiféle más ténykedése se pótolhat.* A hiveinkkel való közvetlen érintkezés — eltekintve attól a jóleső érzéstől, amit általában egyik embernek a másik helyzetéről, családi állapotáról, egészségéről stb.-ről való érdeklődés szokott kiváltani, — eloszlatja a lelkésszel szemben még azt a már megszokott bizalmatlansági hajlandóságot is, amellyel igen gyakran a lelkész személyét nézik. A lelkésznek ép a látogatások, a személyes érintkezés rendjén felmerülő ügyek-bajok intézésének vállalásával kell megerősítenie hiveit abban a meggyőződésükben, hogy a lelkészre a templomon s annak szolgálatán kivül is — egyházunk, hitünk, kulturánk és mindennemű nemzeti értékeink gyarapítása és védelme szempontjából is feltétlenül szüksége van.

A cura pastorálisnak mindeddig tárgyalt eszközeit betetőzve meg kell említenem a leghatalmasabbat, a célra leginkább vezetőt, *a megértésen alapuló szeretetet.*

Ragadja meg hát a cura pastorálist gyakorló lelkesz ezt a csodálatos misztériumot! Hordozza körül gyógyító enyhítő körútjában, vigye vele hivei lelki, erkölcsi, szellemi és anyagi értékei gondozásának nagy munkájába, hogy ott megszentelődve, világító szellemet, élő vallásos hitet, tiszta erkölcsöket és igaz unitárius öntudatot teremtsen!

Befejezésül még egyszer összegeznünk kell, hogy a cura pastorálisnak, amelynek céljai oly magasztosak, eszközei oly nemesen emberiesek, állandó jótékony be olyást kell gyakorolnia a gyülekezet, társadalom, nemzet, valamint a család és egyesek életére.

Ennek a vajudó századnak forradalmi kitörései, államokat rombadöntő tulzásai között, a cura pastorálisnak, mint erkölcsi, gyógyító tényezőnek, a maga üdvös befolyását mindig érvényesítenie kell!

Ott kell lennie mindenütt!

Ahol a nyomor segélyért kiált, meg kell hallgatnia. Ahol a bűn mentőkéz után nyul, azonnal segitségére kell sietnie! A szocializmus, kommunizmus, bolsevizmus, anarchizmus és más romboló izmusok szélsőségei közt bátran meg kell jelennie és a lázongó kedélyekre mindig megnyugtatólag kell hatnia!

Ehhez a lélekből fakadó munkához *új szellem, több lelkiismeretesség, nagyobb elhivatottság, egész emberek . . . lélek-emberek kellenek!*

A cura pastorális munka maximumát vagy minimumát tehát mérő szalaggal kimérni, paragrafusokba, statisztikai adatok rengetegébe beleszorítani nem lehet és nem szabad, mert e téren a munka sikere mindig az azt gyakorló lelkész egyéni kiválóságaitól, rátermettségétől, tapintatosságától függ s egyik egyén eljárása különböző viszonyok mellett nem lehet egy teljesen más helyzetben, környezetben élő lelkész munkakörének kaptafája.

Hivatásuk nagy jelentőségét, magasztosságát, mélyen átérző, nagy idők változásának megfelelő új embereket, szív-embereket kell nevelnünk, akiknek életökkel kell mintázniok azt, ami az unitárizmus lényege . . . az egész ember . . . a lélekember . . . eszményét. Olyan lelkészeket kell nevelnünk, akik a lelkészi szolgálatban a másokért való küzdésnek és fáradozásnak sirig tartó elkötelezését látják, akiknek mindig a hiveikért való önfeláldozás és önzetlen szolgálat útját kell járniok, akik számára a lelkészi hivatás nem mellékfoglalkozás, nem kényszermunka s nem a tétlenség kielégülésének lehetősége, hanem Isten által dús és áldott lélek-aratás előkészítésére való prófétai elhivatottság! . . .

Ha új lelkésznemzedékünk nagy és változott időknek megfelelő nagy készültséggel, az elhivatottság prófétai erejével, a kötelességtudás, a hivatás odaadó gyakorlásának sziklaszilárd jellemével s azzal az élő hittel kel szárnyra az életben, amely még a sziklából is vizet fakaszt: akkor meg van oldva, akkor már nem probléma többé a cura pastorális elmélete és gyakorlata!

Weress Béla.

Brassai contra „Brassai“.

Dr. *Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen.* Különnyomatban is az Erd. Irod. Szemléből. 1927. 283—317. lapok.

A Brassai-irodalom szegénynek nem mondható mezején ezt a legujabb kapavágást, az a lelkettépető nemes keserűség sugalta, „hogy Brassai helye a magyar tudományosság történetében még nincs kijelőlve és megállapítva. Célja az, hogy a magyartalanságok ellen való küzdelem azon mozzanatait, melyekben Brassai résztvett, ismertesse s némi adalékot szolgáltasson Brassai igazi helyének kijelőléséhez a magyar tudományosság történetében“. Hálás gondolat s a szerző lelkiismeretes utánjárása nem veszett kárba. Bevezetésül történeti háttért rajzol a nyelvujításnak s későbbre igérve annak a megvizsgálását, hogy mi viszonya van e mozgalomhoz Brassainak, előre fölveti azt a kérdést, neologus volt-e Brassai vagy orthologus? Úgy hiszi, nem lehet megfelelni rá, talán maga Brassai sem tudná megmondani. Döntés helyett azért inkább Brassai elvi meggyőződéseit sorakoztatja föl, tanítását ismerteti s bár ezek alapján úgy hiszi: „mintha a neologiához közelebb állónak“ kell ítélnie, végeredményben oda jut, hogy „Brassai sokkal eredetibb szellem, semhogy egyik vagy másik irány fenntartás nélkül hű követője lehetett volna“.

Eredetisége főleg abban nyilvánul meg, hogy a nagyobb veszedelmet nem a szók faragásában, hanem a mondatfűzés idegenszerűségeiben látja. Ez inkább csak keretnek tekinthető, de végeredményében helytálló előlegezés után tér Gál Kelemen tulajdonképpeni tárgyára, Brassai ellenőri szerepének ismertetésére. Ez a küzdelem 1837-ben kezdődik s halálakor ér véget. Amihez hozzá juthatott Gál Kelemen, azt megértéssel, világosan és iskolázott filologiai rátermettséggel ismerteti s evvel kitüzött feladatának, az adatszolgáltatásnak, lelkiismeretesen eleget tesz. Hogy Brassai legutolsó hadakozása, a Nyelvőrben megjelent *Öreg Abéce,* kikerülte a figyelmét, az nem nagy jelentőségű, szivesebben vettük volna, ha

a Vasárnapi Ujság átböngészéséről is beszámolhatna. A szakközönség ugyan inkább a viták anyagára és kritikai földolgozására volna kiváncsi, mint az általános elvekre, de ez, jól tudjuk, messze fölülmulná a szűkre szabott kereteket. Igy is érdekes és lekötően vonzó képet ad a harcos Brassairól, míg nem a Szarvas Gáborral való összetüzés kapcsán újra eléje mered az a kérdés, hogy neologus-e Brassai vagy orthologus, vagy ami nála összefüggőnek, szinte egyértelmünek látszik azzal a másik kínos kérdéssel, hogy Brassainak volt-e igaza az összetüzésben vagy „Nyelvőréknek“. Megértjük, hogy erre felelnie kellett, de őszintén sajnáljuk, hogy felelt, mert elfogultan s főleg tájékozatlanul felelt. A viták elültek, az élet döntött — úgy mondja — „nem a Szarvas Gábor, hanem a Brassai értelmében.“ Az *irand* és *ír vala* igealakokat, „melyek ellen Brassai mint idegen nyelvek kaptafájáról a magyarra húzott szörnyszülöttek ellen annyit hadakozott, elseperte az idő.“ Halomszámra menő tévedés. Először is azok a már elavult jámbor igealakok nem *idegen* nyelvek kaptafájáról húzott szörnyszülöttek, nem is igen zavartak soha sok vizet, nem miattuk ment késhegyre a „palaeologussal“ az orthologus Brassai, hiszen maga a hovatartozás kérdése is jóformán már anachronismus volt. Sőt ma már azt is tudjuk, hogy nem szabad minden nyomorúságot a nyelvújítás számlájára írni. Gál Kelemen már a kiindulásnál útvesztőbe jutott, mikor Brassai nyelvmívelő szerepét és tevékenységét a nyelvújítással szemben elfoglalt álláspontja alapján óhajtja vizsgálandónak. Brassai olyan messziről: *hazulról* jön, hogy neki még a nyelvújítás sem elég nagy legényke. Már a harmincas években mélyebbre lát, ő már akkor érzi, hogy az az egész nyelvújítás nem maga a baj, hanem csak a bajnak kóros tünete. Csak láz és nem tüdőgyuladás. Az ember beteg, nem a nyelv. Az embert kell gyógyítani. Azért a gyógyítást sem külső pepecseléssel kezdi. Elvi kérdések mélyére hatol, amikor mindenki mindennek csak a héját kocogtatja. Ebben áll Brassai korszakos jelentősége. Ezért hangzik átkozottul visszásan, hogy Brassai „talán mégis neologus volt.“ Mintha bizony folyhatna a víz visszafelé is, föl a hegyre. Azaz, hogy folyhat bizony, de csak kínjában, ha megreked. Gál Kelemen nem veszi észre, hogy Brassai kacérkodása a neologiával csak valami ilyesfajta kínos megrekedés folyománya lehet. A Brassai vizeit is megduzzasztotta egyszer a tavaszi áradás, a jégtorlaszt benne Szarvas Gábornak hívták. A pápánál pápább, Brassainál Brassaibb ifjú tanítvány magára szedte az öreg mester fegyvereit

s „a tudomány, elmésség és logika fegyveres Góliátját“ bizony-bizony csúfosan a porondra terítette s a szervezett „Nyelvőr-consortium“ nehéz ütegei pedig lehetetlenné tettek minden huszáros lendületet. Nem maradt más választás: vagy behódolni, vagy fölcsapni szegénylegénynek. Brassai büszkesége az utóbbit választotta. Azóta is ezzel lett kivert bika Brassai a nyelvigazítás berkeiben. Ez a történeti igazság s ezt kár szépítgetni, vagy meg nem látni, pláne nekünk, erdélyieknek. Brassai leverve is Brassai, az őt leverőknek is mestere, minden jövendő magyar nyelvész csodált tanítómestere. Hiszen magának a Nyelvőrnek is Brassai törte meg a jeget. Brassai s egy másik nagy fia Erdélynek, Kriza János, írták meg a Nyelvőr útilevelét, a Vadrózsák berke lett a minta s a Brassai csodálatosan szűz nyelvérzéke és elméleti megalapozásai az irányadók. A „százzal haladó“ Brassainak is voltak csodabogarai, az *elü* és *nyelű,* ilyen a *száz* is a *század* helyett. Ha valamit elsepert, hát inkább ezeket seperte el igazán az idő. Milyen kegyetlen ironiája a sorsnak: Brassai sirján az a *„százzal haladó“* valaha, mikor fölvésték, szellemességnek volt szánva, ma már bátran gúnyszámba mehet, mintha örök tanuságul hirdetné, hogy „a rossz, mit ember tesz, túléli őt, a jó gyakorta sirba száll vele.“ Hogy miből fakadtak Brassai erényei és hibái, arra helyesen mutatott rá Gál Kelemen. A kép, a Brassairól rajzolt kép egészen jó, csak a beállításban van, mondom, a fentebb kifogásolt hiba. E megszorítással végeredményben aztán abban is igazat adhatunk neki, hogy „a magyar nyelvészet fejlődése Brassait a magyartalanságok ellen való küzdelmében a *lényeges elvi kérdésekben* igazolta.“

Jó, ennyiben tehát rendben volnánk. De várjunk csak, fordítsuk meg a dolgot. Hát Brassai, hát ő vajjon igazolna-e minket? Mert kettőn áll a vásár. Nem igen hiszem. Ha ezeket a mi mai gondatlan, pongyola irásainkat olvasná az öreg úr, elkeseredésében bizony-bizony szétütne köztünk s akit legelől kapna, talán éppen életíróját fogná vallatóra: De hiában is hadakoztam értetek, fiam, hetven hosszú éven át, ha már te is így irsz: „mert sok nyelvismerete *mély betekintés lehetőségét nyújtotta neki a nyelv szellemébe*“ (314. l.) Azt akarod persze mondani ugy-e, hogy *sokat tudok* és *mélyre látok,* de mért kell ezért németül beszélni, fiam, vagy ezt is a nyelvújítás rovására kivánod irni? Pár sorral alább meg ezt irod rólam: *„Ő a nyelvet mint kész, befezett lényt tekintette, fejlődése* (már mint az enyém?) *az analogia ... hatalmát és a kopás jelenségét mutatja“*. Kopunk, fiam, ugy-e, kopunk, én is, a szó is,

a tanítás is s csak a ti kacsintásaitok elkophatatlanok, nem *képezvén* a ti feladataitoknak „mélyebb betekintést kivánó teendőit“ (316. l.) A Trendelenburg nyelvén követted el úgy látom ezt is: „Mindezek azt látszanak igazolni, hogy az orthologia és neologia kérdésében *egy* józan elvektől vezetett, megfontolt *megalkuvás középútja* a leghelyesebb“ (291 l.). Aztán ha elolvastad, hogy oktattam ki Szarvas Gábort (Nyv. I. 115. és 402.), s ha vele együtt te is nekem adtál igazat, hogy írhatsz le efféléket: „A Debreceni grammatika és *ennek* írói köre“. (286. l.). „S ha ezen a réven kerültek is bele a nyelvbe *annak* szellemével... nem egészen megférő szabálytalanságok“ (286. l.)? S ami mindennél sulyosabban esik latba, hogy van lelked azt a hitet kelteni az olvasóban, hogy az én számból szeded ki ezeket a százszor megrótt bolondgombákat: „a nagyobb baj, amely a nyelv magyaros sajátságait, *annak* lelkét fertőzi meg, a mondatfűzés elnemzetietlenítésében van“ (291. l.). „(Brassai) a Nyelvőr-consortiumnak is azt veti szemére, hogy nyelvérzékük nincs, vagy legalább is *annak* elgyöngülésében sinylenek“ (289 l.)? Hogy ítélkezel a Brassai nyelve felett, ha ennyire nem ismered a Brassai nyelvét?!

Folytathatnám az idézést, de félek, ez is sok. A komoly kritika lezüllésének olyan szomorú korszakát éljük, hogy szinte bocsánatot kell kérnem Gál Kelementől a bátor szóért. Ma könnyen becsületben gázoló gáncsoskodásnak veszik a jámbor stilusigazítgatást, pedig hát van, akinek ez volna a mestersége. Gál Kelemen tudja, hogy *relata refero*. Elhallgatnék én rögtön vele szemben is, ha nem a Brassai nyelvéről volna szó s ha meg nem volnék győződve, hogy Gál Kelemen elbírja neheztelés nélkül. Elbírja, mert megérdemli. S megérdemli, mert stilusa van, saját stilusa: gondos, elegáns, választékos, egyéni. (Ritka portéka mai napság!) A nyelvromlás és magyartalanság meg közös hibánk, mindnyájunké. Ha Brassai véletlenül a bírálót kapja elé, a bíráló tudja, hogy ő se viszi el szárazon. Tanulság? A körmünkkel kell fölásni a hantot, hogy Brassai újra föltámadhasson.

Pálffi Márton.

Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyülése.

A főtanácsi ülésekkel kapcsolatban, november 17-én tartotta meg közgyülését az Unitárius Irodalmi Társaság is.

Az ülést a megjelenésükben akadályozott igazgató és alelnökök helyett dr. Kiss Elek nyitotta meg. Kegyeletes szavakban emlékezett meg néhai elnökünkről, Ferencz József püspök urról, aki ha el is távozott körünkből, de szelleme továbbra is velünk maradt és vezetni fogja a Társaságot a fejlődés utján. Utána dr. Borbély István főtitkár tette meg évi jelentését. A mult év szerény és tulságosan csendes életével szemben szükségesnek tartja, hogy a jövőben aktivabb, fokozottabb munkát fejtsen ki a Társaság. A Társaság munkásságát a mult évben javarészt a Keresztény Magvető kiadása töltötte ki csupán. Sajnos, az azelőtti év lelkesen elhatározott s részben már meg is kezdett irodalmi akcióját a közbejött események miatt nem lehetett megvalósítani, de reméli, hogy ez az év beváltja majd a tett igéreteket. Kéri, hogy a Keresztény Magvető előfizetési diját, részben a mult év óta változott nyomdai viszonyok, részben a lapnak a jövőben történő fejlesztése miatt emeljék fel 300 leire. Ezután a Társaság tagjainak a Társaság keretén kivül kifejtett irodalmi munkásságát ismerteti, ami szemben a Társaság müködésével sokkal kedvezőbb s nemcsak kielégítő és örvendetes, de határozott bizonyság amellett, hogy unitárius irodalmi életről nyugodt lelkiismerettel lehet beszélni. A Társaság élénk figyelemmel hallgatta Borbély főtitkár jelentését s azt tudomásul véve, a Keresztény Magvető fejlesztését célzó előfizetési emelést is megszavazta. A közgyülés legnagyobb érdeklődést keltett pontja dr. Ferenczy Géza főgondnok-igazgató váratlan meglepetésként ható levelének előterjesztése és tárgyalása volt. Valósággal megdöbbentette a Társaság tagjait, mikor Borbély főtitkár nehány bevezető szó után, ami a maga számára is szinte mentegetőzés volt, a levélnek ahhoz a részéhez érkezett, amely Ferenczy igazgató lemondását jelenti be. Még az sem enyhítette Ferenczy igazgató elhatározásának súlyos voltát, hogy eddigi alapítványát 20.000 leiről 40.000 leire emelte fel

ugyanekkor. Borbély István természetesen nem javasolta a lemondás elfogadását, sőt kiemelve Ferenczy igazgató elévülhetetlen érdemeit ugy a Társaság alapítása körül, mint annak további életében, kérte hogy mondjanak hálatelt bizalmat a kiváló vezetőnek s kérjék fel további maradásra, annál is inkább, mivel távozásával pótolhatatlan veszteség érné a Társaságot. Többek hozzászólása után a Társaság egyhanguan magáévá tette Borbély István előterjesztését s ragaszkodását fejezve ki Ferenczy főgondnok igazgatói működése iránt, utasította a közgyülés elnökségét, hogy ezt hivatalos átiratban is juttassa kifejezésre az Igazgató úr előtt. Hadházy Sándor beteg lévén, a pénztárosi jelentés elmaradt. Az elnöklő dr. Kiss Elek ajánlatára Professor *Francis A. Christie* D. D. (Retired Professor of History, Meadville, Theological School), Rev. *Samuel M. Crothers* D. D. (Preacher and essayist, Cambridge, Mass.), Rev. Professor *George R. Dodson* Ph. D. (Preacher, Professor of Philosophy, St. Louis, Missouri), Professor *Ephraim Emerton* D. D. (Retired Professor of History, Harward Divinity School, Cambridge, Mass.), Professor *W. W. Fenn* D. D. (Theologian; formerly Dean of the Harward Divinity School, Cambridge, Mass.) Rev. *F. L. Hosmer* D. D. (Our most noted living hymn-writer, Berkeley, Calif.), Professor *Francis G. Peabady* D. D. (Formerly Professor in, and Dean of the Harward Divinity School, Cambridge, Mass.), Rev. *Charles W. Wendte* D. D. (Honorary President of the National Federation and Vice-President of the International Congress of Religions Liberals), President *Earl M. Wilbur* D. D. (Theologian and Historian, Berkeley, Calif.) amerikai unitárius hittudósokat és irókat tiszteleti tagokká, *dr. Abrudbányay Ede* köri felügyelő-gondnokot pedig választmányi taggá választotta.

Weress Béla petrozsényi lelkész az unitárius sajtóbizottság megteremtése ügyében tett javaslatot, amit a közgyülés élénk tetszés közben tett magáévá s annak haladéktalan megvalósítására utasította az elnökséget.

Ha programmjában nem is adott kielégítőn sokat az ezidei közgyülés, de ha megvalósítja a multbeli határozatokat s megvalósítja azt a sajtó-bizottságot, amelyre vonatkozóan már bizonyos előkészületek más oldalról is történtek, Társaságunk olyan nagy jelentőségü munkát végez, aminek értékét egyhamar nem is tudjuk felbecsülni.

S. Nagy László
titkár.

Felelős szerkesztő: Dr. Borbély István.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTE:

VÁRI ALBERT.

LXI. kötet.

„Corvin“ könyvnyomda Cluj-Kolozsvár

1930.

TARTALOM:

I. Egyházi dolgozatok.

II. Hittaniak, bölcselmiek.

III. Nevelés és oktatásügyiek.

IV. Életiratok, történelmiek.

V. Egyházi élet.

VI. Irodalom.

VI. Különfélék.
